

Національна академія педагогічних наук України

Інститут обдарованої дитини

Н. А. Климова

МОДУЛЬ:
«КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Методичні рекомендації

Київ 2014

УДК 37.091.3:74.58

ББК 74.202.5

К86

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту обдарованої дитини
НАПН України (протокол № 8 від 18.09.13 р.)*

Рецензенти:

Людмила Василівна Буркова, доктор педагогічних наук, заступник директора з науково-організаційної роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України.

Лариса Миколаївна Оліфіра, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри менеджменту освіти, економіки та маркетингу ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Климова Н. А.

К86 Модуль: «Комунікативна компетентність»: Методичні рекомендації. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 64 с.

У методичних рекомендаціях представлено інструкцію щодо використання Модуля при роботі психологів, педагогів у системі діагностично-проектувального комплексу «Універсал» (автор – В. О. Киричук). У модулі описано алгоритм дій психолога під час підготовки та діагностування учнів загальноосвітніх навчальних закладів за авторською методикою – тест «Лідер спілкування» (автор – Н. В. Лук'янчук), а також характеристики та рекомендації за результатами проведеної діагностики для учнів, педагогів і практичних психологів.

Рекомендовано для практичних психологів, соціальних педагогів, учителів та для тих, хто займається питаннями роботи у діагностично-проектувальному комплексі «Універсал».

УДК 37.091.3:74.58

ББК 74.202.5

© Інститут обдарованої дитини
НАПН України, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. Основні теоретичні відомості про комунікативну компетентність особистості	8
2. Застосування комп'ютерних технологій у тестуванні	11
3. Комунікативна компетентність, соціальна обдарованість, лідерство	14
4. Загальні відомості про діагностично-проектувальний комплекс «Універсал 3».....	17
4.1. Користувачі системи.....	21
4.2. Умовні позначення у модулі «Комунікативна компетентність»	21
5. Технологія комплексної діагностики особистісного розвитку учня	22
6. Системно-кореляційний аналіз і прогнозування особистісного розвитку учня	25
7. Технологія проектування педагогічної системи учителя	26
8. Налаштування ДПК «Універсал»	27
8.1. Навчальні роки та формування списків учасників навчально-виховного процесу	27
8.2. Список учнів класних колективів / Списки груп учнів	30
8.3. Список учнів за соціальним станом	30
8.4. Збереження та відновлення даних	31
8.5. Конфіденційність бази даних	32
9. Підготовка інструментарію та організація проведення психолого-педагогічних досліджень	33
9.1. Діагностичні зрізи	33
9.2. Анкети	35
9.3. Бланки	35
10. Діагностика учасників навчально-виховного процесу.....	36
10.1. Введення даних діагностичної методики «Комунікативна компетентність – лідер спілкування»	36
10.2. Формування списків класних колективів.....	37
10.3. Комплексний аналіз результатів психолого-педагогічної діагностики та медичної діагностики «Рівень лідерства учня під час спілкування»	38
10.4. Статистичні дані та прогнозування особистісного розвитку учнів класного колективу.....	38
10.5. Характеристики «Комунікативної компетентності учня – лідера спілкування»	38
11. Тест «Лідер спілкування»	39
12. Рекомендації психологам і педагогам до виявлених рівнів прояву лідерських якостей у спілкуванні (тест «Лідер спілкування»)	49
Післямова	52
Використані джерела	58

ПЕРЕДМОВА

Спілкування має велике значення у формуванні людської психіки, її розвитку та становленні розумної, культурної поведінки. Через спілкування з психологічно розвинутими людьми, які мають широкі можливості навчання, людина набуває усі свої вищі пізнавальні здібності. Активне спілкування з такими особистостями сприяє трансформації людини у цілісну, гармонійну особистість. Якби від народження людина була позбавлена можливості спілкуватися з іншими, вона ніколи не змогла б жити у соціумі, стати культурною та морально розвинутою особистістю [30]. Про це свідчать численні факти, які вказують, що, позбавлений спілкування із собі подібними людський індивід залишається біологічною істотою на своєму первинному психічному етапі розвитку (наприклад, такі люди, яких знаходили серед звірів і які тривалий період жили ізольовано від цивілізації або у результаті певних обставин опинилися на самоті і були надовго відірвані від собі подібних).

Особливо велике значення для психічного розвитку дитини має спілкування з дорослими на ранніх етапах онтогенезу. У цей час усі людські психічні та поведінкові якості вона одержує через спілкування, тому майже аж до підліткового віку, вона позбавлена здатності до самоосвіти і самовиховання [7].

Психічний розвиток дитини починається зі спілкування. Це перший вид соціальної активності, що виникає в онтогенезі і завдяки якому немовля одержує необхідну для його індивідуального розвитку інформацію. Що ж стосується предметної діяльності, що також є умовою і засобом психічного розвитку, то вона з'являється набагато пізніше – на 2–3-му році життя [29].

У спілкуванні спочатку через пряме слідування (вікарне навчання), а потім через словесні інструкції (вербальне навчання) набувається основний життєвий досвід дитини. Люди, з якими вона спілкується, є носіями цього досвіду, і жодним іншим шляхом, окрім спілкування з ними, цей досвід не може набуватися. Інтенсивність спілкування, різноманітність його змісту, цілей і засобів – найважливіші чинники, що визначають особистий розвиток дітей [36].

Особистісне спілкування формує людину як гармонійного індивіда, дає їй можливість набути певних рис характеру, інтересів, навичок, схильностей, засвоїти норми і форми моральної поведінки, визначити цілі життя і обрати засоби їх реалізації [26, 38].

Кондиційне спілкування створює стан готовності до навчання, формулює установки, необхідні для оптимізації інших видів

спілкування. Тим самим воно побічно сприяє індивідуальному інтелектуальному й особистісному розвитку людини. Мотиваційне спілкування служить джерелом додаткової енергії для людини, її своєрідною «підзарядкою». Набуваючи у результаті такого спілкування нових інтересів, мотивів і цілей діяльності, людина збільшує психоенергетичний потенціал, що розвиває її. Діяльнісне спілкування, що ми визначили як міжособистісний обмін діями, операціями, уміннями та навичками, має для індивіда прямий ефект, який розвиває, удосконалюючи і збагачуючи його власну діяльність [41].

Біологічне спілкування для самозбереження організму є найважливішою умовою підтримки і розвитку його життєвих функцій. Соціальне спілкування обслуговує суспільні потреби людей і є чинником, що сприяє розвитку форм громадського життя: груп, колективів, організацій, націй, держав, людського світу в цілому [39].

Безпосереднє спілкування необхідне людині для того, щоб навчатися і виховуватися в результаті широкого використання на практиці даних їй від народження найпростіших, але ефективних засобів та способів навчання: умовнорефлекторного, вікарного і вербального. Опосередковане спілкування допомагає засвоєнню засобів спілкування й удосконалення на базі здатності до самоосвіти та самовиховання людини, а також до свідомого керування власне спілкуванням.

Завдяки невербальному спілкуванню людина одержує можливість психічно розвиватися ще до того, як навчилася користуватися мовою (у віці 2–3-х років). Окрім того, саме по собі невербальне спілкування сприяє розвитку й удосконаленню комунікативних можливостей людини, внаслідок чого вона стає здатною до більш продуктивних міжособистісних контактів і відкриває для себе широкі можливості подальшого розвитку. Щодо вербального спілкування та його ролі у психічному розвитку індивіда: воно пов'язане із засвоєнням мови, що, як відомо, лежить в основі всього розвитку людини (як інтелектуального, так і особистісного).

Наразі прогресивна освітня спільнота ставить перед собою нове завдання – сформувати у школяра ключові компетентності. На сучасному етапі реформування системи освіти спостерігається актуалізація знань про мислення та діяльність, обговорюються можливі засоби і технології набуття життєво необхідних компетентностей, що є індикаторами якості освіти. У зв'язку із сучасними культурними нормами спілкування комунікативну компетентність визначають як важливу складову соціальної компетентності [53]. Одним з найважливіших напрямів у формуванні комунікативної компетентності є поява особистісно-орієнтованих нових педагогічних технологій. Проте всі вони вимагають визначення необхідних умов для їх упровадження в навчальний процес [12, 43].

Нині у старшій школі є можливість упроваджувати різноманітні форми підготовки, поєднуючи інновації з традиційними підходами. Але при цьому більшість старшокласників на заняттях готові слухати і відповідати, повторюючи авторитетні твердження, ніж ставити запитання та демонструвати власну позицію та висновки. Напевно, це пов'язано зі шкільною традицією – вчити відповідати на запитання, а не ставити їх, карати за помилки і заохочувати за правильні відповіді.

Тема компетентісно орієнтованої освіти змінює ставлення до роботи з інформацією, проблематизує поняття змісту освіти та активізує пошук сучасних, відповідних новим завданням, засобів навчання. Якщо раніше метою діяльності учнів було «споживання знань» (з книжок, від викладачів тощо), то тепер акцент зміщується швидше на «управління знаннями»: пошук, редагування, створення контенту. В умовах надмірної інформації учневі вкрай важливо побудувати навколо себе певну «соціальну мережу», яка б у потрібний момент надавала доступ до необхідних ресурсів, зокрема не лише заздалегідь визначених, та контакти з іншими людьми. Останнє неможливе без активної позиції учнів, без їх взаємодії, без спільної роботи та освіти [54]. Прагнення до розуміння та участь у комунікації розвивають мислення та розширюють можливий потенціал діяльності учасників спілкування. Але мотиви дій інших людей не стають фактом публічним, тому складно визначати ефективність комунікативної дії. Оцінка та визначення рівня сформованості комунікативної компетентності, очевидно, можливі завдяки новим вимогами до рейтингового оцінювання, що є предметом подальших наукових досліджень.

Комунікативна компетентність виявляється у багатьох сферах діяльності, її значущість зростає в умовах збільшення і ускладнення інформації та розширення соціокультурних зв'язків. Комунікація виникає в ситуації, коли необхідно зрозуміти іншого та побудувати продуктивну спільну дію. В умовах навчання та фахової підготовки комунікація є необхідним механізмом для розвитку мислення та повноцінної організації самостійної роботи молоді, зокрема пошуково-наукової [32, 44].

Наразі особливої уваги потребує питання створення освітнього середовища для формування та розвитку комунікативної компетентності старшокласників і студентів.

Комунікативну компетентність можна визначити як самостійно реалізовану здатність ефективно (успішно, результативно) взаємодіяти у різних соціальних групах, використовуючи достатні та необхідні вербальні та невербальні ресурси, коли комунікація є цільовою, відповідальною та результативною дією, що спрямована на іншого з метою кооперації. Важливим аспектом є саме двосторонній характер

комунікації, що потребує визначення позиції та компетентності викладача у процесі компетентнісно-орієнтованого навчання [15].

Оскільки розвинена комунікативна компетентність має бути кінцевим результатом навчання, виникає необхідність цілеспрямованої діяльності щодо її формування. Аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що наразі немає однозначної відповіді на цей запит, проте більшість учених відзначає єдиний напрям для подальших науково-практичних розробок – активні та інтерактивні методи [47, 51].

Компетентності навчити неможливо. Таким можна стати лише самостійно, знайшовши та випробувавши різні моделі поведінки в певній предметній сфері, обравши з них ті, які найбільшою мірою відповідають власному стилю та вимогам [8].

1. Основні теоретичні відомості про комунікативну компетентність особистості

Динамічність соціально-економічних і духовних процесів, що відбуваються на тлі науково-технічної, інформаційної революції в усьому світі, призводить до того, що фахівцю потрібно:

- безпосередньо спілкуватися з різними за фахом людьми, використовуючи вербальні та невербальні засоби комунікації;
- вступати в опосередкований комп'ютерними засобами комунікації діалог з віртуальними партнерами;
- здійснювати пошук необхідної інформації у всесвітній мережі Інтернет.

У зв'язку з цим активізуються дослідження з вивчення особливостей підготовки майбутніх фахівців, здатних до вирішення сучасних комунікаційних проблем (А. Алексюк, Н. Боритко, І. Богданова, І. Гапійчук, О. Грейліх, В. Гриньова, В. Зінкевічус, В. Кан-Калік, Н. Морзе, Л. Рувинський, А. Фурман та ін.). Все це вимагає розробки компетентнісного підходу до навчання, що спонукає дослідників та практиків освітньої галузі детально вивчати суттєві особливості даного підходу, сутність та структуру відповідної компетентності. Відомий російський науковець Е. Ф. Зєєр наголошує, що компетентнісний підхід – це пріоритетна орієнтація на цілі – вектори освіти: навченість, самовизначення, самоактуалізація, соціалізація та розвиток індивідуальності [21].

Психологи відзначають загальне зниження культури поведінки та спілкування підлітків: агресивність, ненормативну лексику, ігнорування правил етикету, відсутність умінь слухати співрозмовника, нетерпимість у взаєминах з навколишніми людьми. Ці проблеми пов'язані з недостатнім розвитком комунікативної компетентності, вони особливо загострюються в підлітковому віці, під час відповідального самовизначення в міжособистісному та професійному плані, коли відбувається адаптація до нових соціальних ролей [17, 42].

Розгляд складної проблеми формування компетентності передбачає здійснення теоретичного пошуку на стику декількох наукових дисциплін. Комунікативна компетентність у системі з іншими необхідними для успішної діяльності компетентностями є індикатором, що дозволяє визначити готовність учня-випускника до активної і ефективної участі в житті суспільства, готовність до подальшого особистого розвитку [19]. Тому поняття «комунікативна компетентність» розуміється як готовність та здатність здійснення комунікативної діяльності. А комунікативна діяльність характеризується взаємодією учасників цієї діяльності.

Проблемі вивчення комунікативної компетентності присвятили свої роботи такі психологи та педагоги, як Е. Берн, Т. Гордон, П. Грайс, Ю. Жукова, В. Кан-Калік, Г. Ковальова, А. Леонтьєв, Х. Міккін, А. Мудрик, Л. Петровська, І. Родигіна, Е. Сидоренко, Т. Яценко та інші. Дослідження комунікативної компетентності частіше пов'язані з вивченням комунікативної культури як складової частини психологічної культури (В. Андрюханова, А. Бодальов, Т. Вольфовська, Р. Воронова, Л. Дьоміна, Л. Колмогорова, З. Лук'янова, В. Семікін, Р. Чернишова та ін.). Деякі вчені акцентують увагу на проблемах сучасного суспільства у зв'язку з дефіцитом комунікативної культури, що приводить до відсутності (вилучення із соціальної практики) уваги до іншої людини, нездатності зрозуміти інших, невміння управляти різноманітними ситуаціями під час спілкування [34].

Розвиваючи комунікативну компетентність особистості необхідно пам'ятати про основні прийоми взаєморозуміння між сторонами, які допомагають протистояти, а іноді й не допустити конфліктну ситуацію:

- знання норм поведінки, характерних для спілкування;
- вміння підпорядковувати свою поведінку;
- здатність слухати співбесідника, виражати своє розуміння [9].

Поняття комунікативної компетентності особистості є педагогічною проблемою сьогодення. Воно є однією з важливих наукових категорій, вивчення якої почалося в 60–70-х рр. ХХ століття. Наразі існує значна кількість досліджень, присвячених цій проблемі. Разом з тим учені постійно вказують на виняткову важливість та точність визначення цього терміну, тому що представники різних галузей знань описують це поняття з позиції власних мети та завдань дослідження [6, 9, 13, 15, 35].

Поняття «комунікативна компетентність» (від латин. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і *competens (competentis)* – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації – діалогу, суперечки, переговорів тощо [4, 107].

Відомий науковець культуролог К. М. Хоруженко це поняття розглядає як підготовленість людини до культурного спілкування з іншими людьми [50, 185].

Девідом і Джулією Джері цей термін трактується як комунікативна здатність (способи, правила, за допомогою яких люди здійснюють комунікативні обміни та інтеракції з іншими людьми співтовариства) [18, 314].

Виокремлюють такі складові комунікативної компетентності:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, що заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда [25];
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища [25];

- адекватна орієнтація людини у самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у певній ситуації [10];
- готовність і вміння встановлювати контакт з людьми [10];
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій [20];
- знання, вміння та навички конструктивного спілкування [28];
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [33].

Таким чином, комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, вміння та навички.

Науковці-психологи В. Я. Ляудіс, О. М. Матюшкін, Я. О. Пономарьов виокремлюють два типи діяльності та відповідно до цього два типи завдань: творчі (продуктивні) та рутинні (репродуктивні), що відображаються в аналізі процесу спілкування [35].

Ситуація, що потребує виходу за межі стереотипів, установок, ролей, які склалися, завжди передбачає продуктивне спілкування. Репродуктивне, або стандартизоване спілкування передбачає взаємодію «за стандартом», «за сценарієм». Можна говорити також про зовнішнє, поведінкове, оперативно-технічне й індивідуально-значеннєве спілкування [35, 55].

Лікар-психіатр, автор популярних книг з психології та психотерапії А.Б. Добрович у своїх роботах розрізняє конвенційне, примітивне, маніпулятивне, стандартизоване, ігрове, ділове та духовне спілкування [16].

У результаті досліджень наукової літератури про сутність комунікативної компетентності з'ясовано, що існують два основні підходи до визначення найближчого родового поняття стосовно комунікативної компетентності [37]. Низка авторів пояснюють комунікативну компетентність через поняття «здатність» (О. О. Аршавська, М. М. Вятютнев, Д. І. Ізаренков, Д. Крістел, С. Савіньон та інші). У працях цих учених комунікативна компетентність розглядається як здатність використовувати мову в тій або іншій сфері спілкування.

Так, М. М. Вятютнев зазначає, що комунікативна компетентність – це здатність використовувати мову творчо, цілеспрямовано, нормативно, у взаємодії зі співрозмовниками [11, 40].

Російський науковець Д. І. Ізаренков виокремив у тлумаченні поняття «комунікативна компетентність» істотні ознаки: а) віднесеність комунікативної компетентності до класу інтелектуальних здібностей індивіда; б) сфера прояву цих здібностей є діяльнісним процесом, необхідною складовою якого виступає мовний компонент, так звана

мовленнєва діяльність. Зважаючи на це, автор уточнює зміст комунікативної компетентності, вказуючи на те, що ця здатність до спілкування:

- є складним, набутим умінням, яке формується або у процесі природного пристосування людини до умов життя в певному мовному середовищі, або за допомогою спеціально організованого навчання;
- може знайти вияв в одному або в декількох видах мовленнєвої діяльності.

Таке уточнення дозволило авторів визначити комунікативну компетентність як «здатність людини до спілкування в одному, кількох або всіх видах мовленнєвої діяльності, яка становить набуту в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання особливу властивість мовленнєвої особистості» [22, 55].

У такому розумінні комунікативної компетентності наголошується на важливій ролі здібностей людини у її формуванні.

Другий підхід пов'язаний з іменами таких учених, як Н. І. Гез, О. М. Казарцева, О. Ю. Константинова, Ю. П. Федоренко, Д. Хаймс, Ю. С. Федоренко, та ін., які визначають комунікативну компетентність через поняття «знання, уміння та навички».

Так, Н. І. Гез виокремлює у понятті «комунікативна компетентність» знання про мову, уміння та навички застосовувати ці знання у мові згідно з різними ситуаціями спілкування [13, 19].

За О. М. Казарцевою [23], комунікативна компетентність – це знання, уміння та навички, необхідні для розуміння чужих та породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування.

Ю. П. Федоренко визначає компетентність як знання, навички та вміння з галузей лінгвістики [48, 18].

Розглянувши різні підходи, можемо зробити висновки про те, що комунікативна компетентність вимагає певної сформованості знань, умінь та навичок, які набуваються у процесі спеціально організованого навчання. Це поняття можна вважати явищем як лінгвістики, так і педагогіки, оскільки воно співвідноситься зі знаннями, уміннями та навичками, які найбільш точно відображають багатогранність комунікативної компетентності, її важливу роль у розвитку особистості.

2. Застосування комп'ютерних технологій у тестуванні

У науковій термінології *тестом* називають невелике стандартизоване випробування, метою якого є отримання за нетривалий період часу істотної інформації про ознаки конкретного об'єкту з метою

виявлення у нього наявності або ступеня виразу певної властивості чи якості. Властивості людини піддаються тестуванню у психології, медицині, педагогіці, у певних областях професійної діяльності. У цих випадках говорять про психологічні, медичні, педагогічні, професійні тести. Разом з тим тестуванню може піддаватися не тільки людина, а й, наприклад, технічний пристрій. У цьому випадку говорять про технічний тест. Завдяки своїй чисельності та різноманітності тести досягнень належать до найчисленнішої групи *психодіагностичних методик*. Ці тести є психодіагностичними методиками вимірювання та оцінювання досягнутого рівня розвитку здібностей, умінь та знань [40].

Тести досягнень (на відміну від широковідомих *тестів інтелекту*) не стільки відображають вплив накопиченого досвіду та загальних здібностей на поведінку та розв'язування певних завдань, скільки вимірюють вплив спеціальних програм навчання на ефективність навчання за певним комплексом знань, формування різних спеціальних умінь. Таким чином, тести досягнень орієнтовані на оцінку досягнень суб'єктів навчання після завершення навчання. Окрім того, особливістю останніх є їхня спрямованість на вимірювання досягнень суб'єктів навчання у досліджуваній галузі безпосередньо у момент тестування, в той час, як дослідження загальних здібностей передбачає певною мірою і прогнозування наступної критеріальної діяльності та майбутнього розвитку.

Тестування здійснюється за допомогою тестів. *Тестування* – це процес оцінки відповідності особистої моделі знань суб'єкта навчання експертній моделі знань. Головна мета тестування – виявлення невідповідності цих моделей (а не вимірювання рівня знань) та оцінка рівня їх невідповідності. Тести складаються з набору *тестових завдань* – частини тесту, за якою особа, що проходить тестування, під час тестування здійснює окрему дію, а її результат фіксується у формі окремої відповіді. Тобто це окреме завдання (запитання), на яке потрібно дати відповідь. У тестології синонімом до тестового завдання є також терміни «тестовий пункт», «тестова стаття», «запитання» (у тестах-опитувальниках), інколи «субтест». Деякі відомі фахівці, зокрема В. С. Аванесов [1], у визначенні тестового завдання наголошують на наявності взаємозв'язку завдань, певного рівня складності, достатньої варіації тестових балів, кореляції їхніх відповідей з тестовими балами тощо. В. С. Аванесов пропонує висувати до тестового завдання такі вимоги:

- стислість;
- технологічність;
- правильність форми;

- коректність змісту;
- логічна форма висловлювання;
- подібність правил оцінки відповідей;
- наявність певного місця для відповідей;
- правильність розташування елементів завдання;
- подібність інструкції для усіх випробовуваних;
- адекватність інструкції формі та змісту завдання [2].

Множина тестових завдань за усіма модулями експертної моделі знань складає *тестовий простір*. Множина тестових завдань, виконання одного з яких особою, що тестується, гарантує виконання інших називається *класом еквівалентності*. *Повний тест* – це підмножина тестового простору, що забезпечує об'єктивну оцінку відповідності між особою та експертною моделлю знань. *Ефективний тест* – це оптимальний за обсягом повний тест.

Тестування у педагогіці виконує три взаємопов'язані функції:

- діагностичну;
- навчальну;
- виховну [31].

Діагностична функція має на меті визначити рівень знань, умінь та навичок суб'єкта навчання.

Навчальною функцією тестування є мотивація суб'єкта навчання до активації зусиль із засвоєння навчального матеріалу. Для підвищення ролі цієї функції можуть використовуватися додаткові способи стимулювання, наприклад, наявність орієнтованого переліку запитань для самостійної підготовки та підказок безпосередньо у тесті, спільний аналіз результатів тесту.

Виховна функція проявляється в періодичності та неминучості тестового контролю. Це дисциплінує, організує та спрямовує діяльність суб'єктів навчання, допомагає виявити та усунути недоліки знань, формує прагнення розвивати свої здібності.

У багатьох країнах проводиться масштабна робота з метою розширення сфери застосування комп'ютерного тестування. Наприклад, декілька штатів у США запровадили (або ж планують розробити та запровадити) комп'ютерне тестування у відповідь на вимоги федерального уряду щодо тестування з метою оцінки результативності роботи навчальних закладів та викладачів [46].

Разом із тим застосування комп'ютерного тестування має певні труднощі та недоліки, головним з яких є те, що складання тестових завдань потребує від їх розробника певної кваліфікації. Складання тестових завдань має базуватися на сучасних технологіях вимірів, що вимагають від розробників не лише високої фахової кваліфікації, але і

знань спеціальної теорії тестування, яка оперує поняттями надійність, валідність, матриця покриття тощо, специфічних саме для комп'ютерних тестів.

Складений тест потрібно проаналізувати, для цього існують спеціальні методики якості тестів, розраховуються певні статистичні показники. Зокрема, розрахунок таких показників можна здійснити в Moodle. Ця система містить також потужну довідку щодо методики їх розрахунків. Більше того, існують також певні вимоги для окремих тестових завдань, які призначені саме для того, щоб визначити чи потрібно включати його до складу тесту. Для цього, наприклад, використовуються статистичні пакети RUMM-2020 і WINSTEPS, метою яких, зокрема, є поглиблений аналіз формальних властивостей тестових завдань.

3. Комунікативна компетентність, соціальна обдарованість, лідерство

Говорячи про соціальну обдарованість, насамперед необхідно зазначити, що вона відрізняється від інших видів обдарованості. Деякі психологи виокремлюють характерні риси, притаманні людям, обдарованим у соціальному відношенні, наприклад, їх зайнятість у різних громадських заходах, сприйняття їх як арбітрів або як «визначників політики» у групі, розумовий розвиток вище середнього, вони ставляться до однолітків і до старших як до рівних, чинять опір нещирим, штучним або поблажливим взаєминам тощо. Цих людей можна впізнати за надзвичайною ефективністю їхньої соціальної поведінки.

Деякі дослідники розглядають лідерську обдарованість як один із проявів соціальної обдарованості. Так, аналізуючи поняття «соціальна обдарованість», К. Ебромс виокремлює такі основні аспекти: соціальне пізнання, просоціальну поведінку, моральні судження та лідерство (Abroms, 1985).

Існує безліч визначень лідерської обдарованості, у яких можна виокремити загальні риси. Майже всі дослідники наголошують на тому, що певний набір умінь лідера робить можливим для групи досягнення поставлених перед нею цілей при взаємному задоволенні один одним і з почуттям особистої самореалізації. За визначенням, лідерські вміння є в основному міжособистісними і охоплюють гнучкість, відкритість, організаційні вміння. Лідерство вимагає наявності таких особистісних рис, як самоповага, високі моральні якості, зрілий емоційний розвиток.

Багато матеріалу з проблеми лідерства є у соціальній психології. Існує принаймні 3 підходи, що пояснюють природу лідерства. «Теорія

рис» (лідери володіють певним набором спільних для всіх особистих якостей, які передаються спадково), ситуаційна теорія лідерства (вирішальну роль відіграють додаткові ситуаційні чинники, які охоплюють потреби й особисті якості оточуючих, характер завдання, вимоги і впливи середовища, а також наявну у людини інформацію) і підхід, що пояснює залежність прояву лідерських якостей від структури виконуваної діяльності.

Дослідники зазначають, що прояви і риси лідерства можна помітити вже у дошкільнят і молодших школярів. Таким чином, можна висунути ще одну гіпотезу про те, що у шкільному колективі лідерство може забезпечуватися не лише дитиною, а й формальним лідером – учителем.

Для того щоб стати лідером, необхідно приділяти багато часу не лише своєму таланту, а й розвитку – як професійному, так і особистісному. Лідерство – це талант, без розвитку він згасає, як і всі інші здібності. У США в Центрі навчання обдарованих дітей навичкам лідерства проводилися дослідження по розробці програм для навчання обдарованих дітей навичкам лідерства. Розглядалися такі питання:

- характерні риси лідера;
- особливості управління групою;
- роль лідера у вирішенні загальних групових завдань, планування та проектування групових завдань;
- «парламентерські» навички лідерів;
- особливості лідерства у дівчат;
- методи управління (авторитарний лідер, демократичний лідер тощо).

Дітям пропонувалися завдання з прогнозування та програвання у групах таких ситуацій, як вибори, евакуація людей у районах стихійних лих, вирішення конфліктних ситуацій тощо (Д. Фельдхьюсен, В. Річардсон, Д. Сиск та інші).

Формування лідерських здібностей починається ще у дитячому садку, що є першою громадською установою у житті дитини. У ньому вона повинна пізнати всі тонкощі спілкування з оточуючими людьми. Однак обдаровані діти зазвичай швидко розуміють власну перевагу. Через це вони стають лідерами або відштовхують від себе всіх оточуючих.

Процес соціалізації відбувається швидко, коли дитина стає явним лідером. Вона відчуває свою відповідальність перед іншими і намагається більше гратися з іншими дітьми. Іноді з цієї причини група дітей може перетворитися на окреме співтовариство. Наприклад, комунікативно обдарована дитина розмовляє набагато краще, ніж її однолітки, тому може не лише вказати вихователям на свої проблеми, а й допомогти зрозуміти бажання інших дітей. Також трапляються випадки, коли

батьки, чудово розуміючи унікальні здібності своєї дитини, виховують її в неправильному напрямку, постійно наголошуючи на винятковості її знань та вмінь та ставлячи її вище за інших дітей. Кожен психолог назве таке виховання неправильним. Дитина повинна передусім стати частиною суспільства, після чого зможе розкрити себе. Таке виховання спричинює те, що обдаровані діти у дитячому садку стороняться усіх інших і при цьому роблять все за власним бажанням. Напевно, деякі батьки зустрічали дітей у садку, що грають окремо і не цікавляться своїм оточенням.

Задатки виховання, отримані у дитячому садку та від батьків, повністю розкриваються у школі. Уже в початкових класах кожна дитина стає індивідуальністю, тому самостійно приймає рішення і обирає лінію поведінки. При цьому обдаровані діти розвиваються у різних напрямках, що залежить від початкового виховання. У середніх і старших класах все докорінно змінюється, адже у підлітковому віці у дітей починають виникати труднощі різного характеру, які пов'язані з окремими аспектами його життя. Обдарована дитина може стати відстороненою (іноді навіть вигнанцем), якщо в неї недостатньо розвинені навички спілкування та самопрезентації. Інші діти перестають цікавитися нею, вбачаючи зверхнє ставлення з її сторони.

Розрізняють «формальне» та «неформальне» лідерство. «Формальне» лідерство пов'язане зі встановленими правилами призначення керівника, йдеться про функціональне ставлення. «Неформальне» лідерство виникає на основі особистих взаємин учасників. Це так званий характер лідерства. Таким чином, у шкільних класах офіційний лідер (той, який посідає керівні посади) не завжди є найбільшим авторитетом у колективі. Іноді його висувають не стільки самі діти, скільки дорослі. Саме тому класний керівник повинен добре знати своїх учнів і надавати їм можливість вибирати старосту класу. Якщо ж староста не буде одночасно і «неформальним» лідером, то учень, який користується великим авторитетом серед інших, може негативно впливати на єдність колективу й ефективність організації, а результативність діяльності знизиться. Цілком можливо, що виникне конфлікт між формальним і неформальним лідерами. Тому важливо, щоб учителі мали уявлення про те, хто ж є лідером класу.

На жаль, у багатьох школярів із вираженими лідерськими здібностями недостатній інтерес до шкільного навчання, і їхні лідерські можливості реалізуються у діяльності, не пов'язаній зі шкільною, що іноді має негативний характер. Багато учнів з такими здібностями не мають достатньої шкільної мотивації і, маючи сильний характер і незалежність, відверто нічого не роблять у школі. Неможливість

завоювати статус лідера у школі «веде їх на вулицю», де вони стають лідерами антисоціальних угруповань. Такі учні часто сприймаються вчителями лише як пересічні хулігани, що у відповідь з їхньої сторони викликає негативне ставлення. Усе це посилює виникнення проблем і в учнів, і навіть більшою мірою в їхніх вчителів. Потрібна спеціальна, іноді тривала та складна робота, для того щоб зацікавити учня з такими лідерськими здібностями у навчальному процесі, спрямувати його діяльність у правильне русло, в іншому випадку він може стати для суспільства «обдарованим злочинцем».

Вищезазначене дає можливість зробити висновок, що лідерство є одним із найбільш соціально-значимих типів обдарованості. Виявлення та виховання, а також формування лідера як особистості – це невід’ємні складові освіти. Адже лідери – це майбутні бізнесмени, науковці, політики. Саме вони беруть на себе відповідальність та приймають рішення, від яких залежить доля людей, які знаходяться під їх владою. Та, як відомо, рішення можуть бути як творчого, так й руйнівного характеру, тому завдання системи освіти і кожного педагога – не лише виявити, але й сформуванати основу моральних і духовних цінностей обдарованого лідера. Таким чином, діагностування школярів старших класів на рівень комунікативної компетентності (лідерства під час спілкування) вкрай необхідний у сучасній школі.

4. Загальні відомості про діагностично-проектувальний комплекс «Універсал 3»

Реалізація у загальноосвітніх навчальних закладах України гуманістичної педагогіки співробітництва, партнерства, співтворчості передбачає перехід від навчально-дисциплінарної моделі організації педагогічного процесу до моделі особистісно-розвивальної, за якої кожна обдарована особистість учня розглядається як творча індивідуальність.

Особистісно-розвивальний підхід потребує створення інноваційних психолого-педагогічних систем, що забезпечать повноцінний розвиток кожної особистості обдарованої дитини стосовно реалізації мети національного виховання та соціально-культурного розвитку особистості учня.

Досвід роботи відділу проектування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України вказує на необхідність розвитку специфічного рівня у практичній психології та педагогіці – рівня проектування науково-психологічних знань на реальні проблеми, які існують у розвитку обдарованих учнів загальноосвітніх навчальних

закладів. Це вимагає використання наукових здобутків у розробці нових психолого-педагогічних технологій практично-психологічної спрямованості через спільну пошукову роботу науковців та практиків.

Діагностично-проектувальний комплекс (далі ДПК «Універсал 3») – комп'ютерна програма, що розроблена на основі інноваційних освітніх психолого-педагогічних технологій проектування навчально-виховного процесу та експериментально апробована на всеукраїнському та регіональних рівнях (наказ МОН України № 665 від 28.09.2001 р.).

ДПК «Універсал 3» рекомендований Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 06.07.07 р. № 580) для широкого використання у загальноосвітніх навчальних закладах за умови спеціальної підготовки педагогічних працівників.

Відповідно до Положення про експертизу психологічного та соціального інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України, діяльність за даним комп'ютерним комплексом поширюється на учнів, студентів, педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів системи освіти України (Сертифікат СЕ № 2640029).

ДПК «Універсал 3» відзначений бронзовою медаллю на XII Міжнародній виставці навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні – 2004» у номінації «Інноваційні педагогічні технології у навчальному процесі» та золотою медаллю на IX Міжнародній виставці навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні – 2006» у першій номінації «Упровадження нових форм організації навчально-виховного процесу».

ДПК створено на основі восьми взаємозалежних і взаємодоповнюючих психолого-педагогічних технологій: діагностика, аналіз, конструювання, програмування, моделювання, планування, творення, реалізація, що створюють цілісну навчально-виховну систему навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу.

ДПК «Універсал 3» постійно удосконалюється та доповнюється новими діагностичними методиками, таблицями, характеристиками, графіками, програмами, проектами, планами тощо. Створено версію діагностично-проектувального комплексу «Універсал 4 online». Усі версії програми сумісні.

В основу першого технологічного модуля «Діагностика» комп'ютерної програми покладено діагностичний комплекс «Соціум», де використано три авторські методики:

- «Життєва активність особистості за основними видами діяльності»;
- «Соціально-комунікативний розвиток учнів класу – (соціометрія)»;
- «Ціннісні орієнтації у сфері спілкування».

Окрім того, у діагностичному модулі використано такі методики:

- «Ціннісні пріоритети» (С. П. Тищенко);
- діагностика вад особистісного розвитку «ДВОР» (З. С. Карпенко);
- «Ставлення батьків» (А. Я. Варга, В. В. Століна),
- шкільний тест розумового розвитку «ШТРР» тощо.

Модуль «Аналіз», що проводиться за результатами психолого-педагогічної діагностики, передбачає визначення основних проблем та потенційних можливостей розвитку особистості учня за чотирима сферами особистісного розвитку: фізичним, психічним, соціальним, духовним. Програмою передбачено прогнозування розвитку особистості учня на основі причинно-наслідкових зв'язків та факторного аналізу за 53 критеріями особистісного розвитку учня.

На основі системно-кореляційного аналізу рівня розвитку особистості учня визначаються основні проблеми та потенційні можливості як конкретного вихованця, так і окремих груп учнів, класних колективів та учасників навчально-виховного процесу всього навчального закладу.

Результати аналізу виводяться на екран монітора ПК та роздруковуються на принтері у вигляді діагностичних таблиць, матриць, графіків, діаграм, списків учнів, характеристик та рекомендацій на учня та класний колектив, візитних карток класних колективів із можливими шляхами та завданнями особистісного розвитку учнів як за окремими класними колективами, так і у системі зведеної та систематизованої інформації усього навчального закладу.

У технологічному модулі «Конструювання» проводиться конструювання виховних завдань навчального закладу та тактичних задач особистісного розвитку учнів у класних колективах.

Конструювання завдань і задач відбувається за рахунок проектування основних проблем і потенційних можливостей учнів із врахуванням чинників психо-соціального впливу інших учасників навчально-виховного процесу в двох режимах комп'ютерної програми – творчому та автоматичному.

У технологічному модулі «Програмування» розміщені два банки програм – навчально-виховний та навчальний. У банки програм завантажені авторські демонстраційні програми. Адміністрація навчальних закладів має можливість вносити додаткові навчально-виховні програми самостійно. У технологічному модулі програмування створюються алгоритми для подальшого планування змісту проєктів учасниками навчально-виховного процесу.

У наступному технологічному модулі ДПК «Універсал» («Моделювання») проводиться моделювання проблемно-цільового змісту сюжетної лінії навчально-виховних проєктів навчального закладу, класних керівників, вчителів-предметників, соціально-психологічної служби тощо.

Зміст проектів у технологічному модулі «Планування» проектується в автоматичному режимі на алгоритми учасників навчально-виховного процесу. Як результат утворюється системний особистісно-орієнтований зміст навчально-виховного процесу навчального закладу та класних колективів. Це дозволяє в автоматичному режимі роботи комп'ютерної програми отримати десятки типів і видів планів для роботи адміністрації навчального закладу, класних керівників, учителів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьківського та учнівського активу тощо.

У технологічному модулі «Творення» проектується особистісно-розвивальний зміст для роботи з учнями у класних колективах, групах тощо.

Технологія «Реалізація» дає можливість педагогам відслідковувати у динаміці розвиток конкретного учня, класного колективу, учнів навчального закладу.

У технології «Реалізація» адміністрація навчального закладу може в автоматичному режимі роботи комп'ютерної програми визначити ефективність роботи класного керівника, учителя-предметника щодо реалізації конкретних цілей і задач особистісного розвитку учнів класного колективу, групи учнів тощо.

Програмою передбачено автоматичний перехід учнів у наступні класи з урахуванням диференціації учнів по класах, перегляд та друк результатів моніторингу конкретного учня у динаміці його особистісного розвитку, психолого-педагогічні характеристики та рекомендації з психолого-педагогічної корекції на учня та класний колектив.

Програма працює як у традиційному базовому режимі, так і в режимі сервер-клієнт.

При установці нових версій ДПК «Універсал» інформація, що знаходиться у попередніх версіях програми, повністю зберігається і автоматично переноситься у нові версії. Інформацію про нові версії комп'ютерної програми «Універсал» можна отримати на веб-сайті автора (www.UNV.com.ua).

ДПК «Універсал» установлюється лише за умови наявності в навчальному закладі психологічної служби та призначення системного оператора або системного-адміністратора даної програми.

Установка цієї програми здійснюється на ПК за допомогою інсталяційного CD (диск). Необхідний розмір вільного простору на жорсткому диску становить не менше 300 Mb. Основні системні вимоги до комп'ютера: CD-ROM, Windows 98/ME/2000/XP, Microsoft Office Word/Excel, 512 Mb RAM, 32 Mb video card.

Програма має декілька модифікацій.

1. Робочий стіл практичного психолога «Діагностично-аналітичний комплекс» (два технологічні модулі Діагностика + Аналіз).

2. Робочий стіл соціально-психологічної служби «Діагностично-конструюючий комплекс» (три технологічні модулі Діагностика + Аналіз + Конструювання).

3. Базова версія «Діагностично-проектуючий комплекс» (8 технологічних модулів).

Окрім того, програма має модифікацію «Server-client».

Особливостями ДПК «Універсал» у варіанті «server-client» є те, що дана програма дає можливість працювати автономно психологічній службі, адміністрації, класним керівникам, учителям.

Після інсталяції програми на ПК необхідно ввести назву навчального закладу та отримати ключ програми. Ключ програми надається, як правило, при установці програми авторами або дистанційно у телефонному режимі за попередньою домовленістю.

Для кінцевого користувача програма представлена web-інтерфейсом, що працює через популярні web-браузери, які є складовими частинами практично всіх сучасних операційних систем.

4.1. Користувачі системи

ДПК «Універсал 3, 4» є багатопрофільною системою, залежно від необхідної функціональності забезпечується обслуговування наступних категорій користувачів:

- адміністрація НЗ;
- психологічна служба;
- класні керівники;
- учителі;
- учні;
- батьки учнів.

4.2. Умовні позначення у модулі «Комунікативна компетентність»

I. Рівень лідерства під час спілкування – ЛС:

0 – *низький рівень* прояву лідерства під час спілкування;

1 – *середній рівень* прояву лідерства під час спілкування;

2 – *рівень* прояву лідерства під час спілкування *вищий за середній*;

3 – *високий рівень* прояву лідерства під час спілкування.

II. Рівень ініціативності у спілкуванні – І:

0 – *низький рівень* ініціативності у спілкуванні;

1 – *середній рівень* ініціативності у спілкуванні;

2 – *рівень* ініціативності у спілкуванні *вищий за середній*;

3 – *високий рівень* ініціативності у спілкуванні.

III. Гнучкість під час спілкування та емпатія до співрозмовника – E:
0 – *низький рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника;

1 – *середній рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника;

2 – *рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника *вищий за середній*;

3 – *високий рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника.

IV. Саморегуляція під час розмови – R:

0 – *низький рівень* саморегуляції під час розмови;

1 – *середній рівень* саморегуляції під час розмови;

2 – *рівень* саморегуляції під час розмови *вищий за середній*;

3 – *високий рівень* саморегуляції під час розмови.

V. Самомоніторинг (самоконтроль) під час взаємодії – S:

0 – *низький рівень* самоконтролю під час взаємодії;

1 – *середній рівень* самоконтролю під час взаємодії;

2 – *рівень* самоконтролю під час взаємодії *вищий за середній*;

3 – *високий рівень* самоконтролю під час взаємодії.

Усі характеристики визначаються автоматично.

5. Технологія комплексної діагностики особистісного розвитку учня

Першою технологією, що використовується у системі проектування навчально-виховного процесу, є комплексна психолого-педагогічна діагностика розвитку особистості учня.

У основу технологічного модуля покладено декілька діагностичних методик: «Домінуюча система сприйняття», «Навчальна активність», «Профіль мислення», «Ставлення батьків», «Шкільний тест розумового розвитку (ШТРР)» та новий тест «Лідер спілкування».

Структурно-компонентну модель даної технології представлено на рис. 1.

Предметом комплексної діагностики учня є фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток особистості.

1. *Фізичний розвиток*. Кількісні та якісні зміни у розвитку форм і функцій організму таких фізичних якостей: зріст, вага тіла, окружність грудей, артеріальний тиск, гармонійність розвитку, рухливість, стійкість, спритність, гнучкість, витривалість, швидкість; розвиток органів чуття; сформованість санітарно-гігієнічних умінь та навичок; потреба

у здоровому способі життя тощо. На практиці діагностика фізичного розвитку проводиться медпрацівниками, класними керівниками, адміністрацією навчального закладу разом з учителем фізичного виховання на підставі щорічних медичних оглядів учнів.

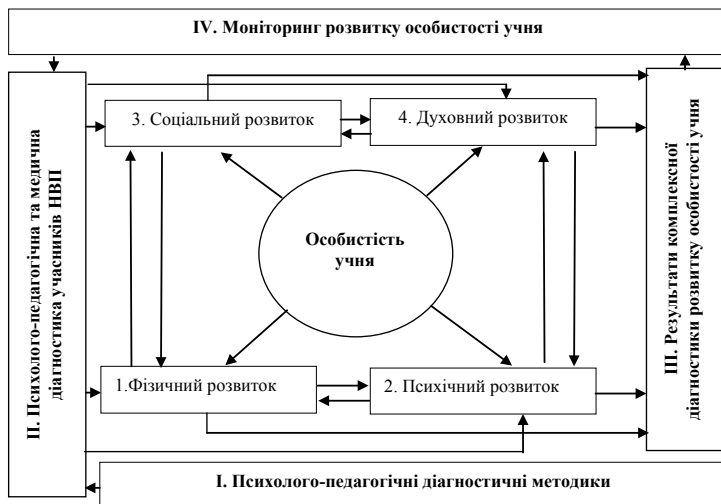

Рис. 1. Структурно-компонентна модель технології комплексної діагностики розвитку особистості учня

2. *Психічний розвиток.* Діагностика вищих психічних функцій (мислення, пам'ять, мова, увага), особливостей темпераменту; можливих проблем у розумовому, інтелектуальному розвитку тощо. У практиці діагностування важливими показниками є рівень саморегуляції, емоційно-вольова сфера, відхилення при психопатіях і акцентуаціях характеру. Діагностику психологічного розвитку здійснює соціально-психологічна службанавчальногозакладу, використовуючи комплекс методик, спеціально підібраних для проведення комплексного цільового дослідження.

3. *Соціальний розвиток.* Рівень розвитку потреби у визнанні (як найважливішого показника соціального розвитку), направленість особистості у міжсуб'єктній взаємодії; рівень соціально-психологічної адаптованості у навчально-виховному колективі; розвиток контактності, емоційної експансивності, пристосованості до самостійного життя; розвиток почуття відповідальності; рівень емпатії; рівень сформованості уміння сприймати, розуміти погляди інших тощо. Основним показником соціального розвитку є динаміка соціальної активності у різних видах діяльності, зокрема у сфері спілкування.

Ефективним засобом діагностики соціального розвитку є діагностичний комплекс «Соціум», на основі соціометричних та координатно-соціограмних методик О. В. Киричука, методик «Ціннісні орієнтації» та «Життєва активність» В. О. Киричука та «Комунікативна компетентність – лідер спілкування» Н. В. Лук'янчук.

4. *Духовний розвиток.* Зміст і сформованість ціннісних пріоритетів особистості у сфері діяльності та життєвих планів; пізнання міжособистісного спілкування, рівень самоактуалізації, загальнолюдські та культурно-національні цінності. Важливими показниками духовного розвитку є динаміка рівня самосприйняття, самооцінки, самореалізації. Основним ключем визначення динаміки духовного розвитку у нашому дослідженні є набуття учнем власного «Я». Саме на основі утворення «афективних комплексів» діє механізм формування ціннісно-сміслових життєвих диспозицій. Доступна та зручна у діагностиці духовного розвитку особистості учня модифікована методика «Ціннісні пріоритети» С. Тищенко.

Для проведення діагностики в учнівських колективах практичні психологи готують спеціальний діагностичний інструментарій з урахуванням вікових особливостей учнів навчального закладу. Весь інструментарій (анкети, бланки, інструкції, списки учнів тощо) знаходиться на магнітних носіях комп'ютерних програм «Універсал» і «Персонал».

У системі проектування навчально-виховного процесу діагностику учнів та батьків доцільно проводити за допомогою спеціально створеного діагностично-проектувального комп'ютерного комплексу «Універсал», а педагогічного колективу в діагностично-аналітичному комп'ютерному комплексі «Персонал».

Як демонструють експериментальні дослідження, у загальноосвітніх навчальних закладах перший діагностичний зріз найбільш доцільно проводити у третій декаді квітня, другий – у третій декаді грудня. У новостворених класних колективах перший – на початку жовтня, другий – у першій декаді травня.

Визначені проблеми й потенційні можливості учасників навчально-виховного процесу в технології «Діагностика» необхідно систематизувати на індивідуальні, групові та колективні. Діагностичні дані у таблицях, діаграмах, матрицях, характеристиках, візитних картках тощо, які є результатом автоматичної обробки, використовуються для подальшого статистично-кількісного аналізу у системі психолого-педагогічного моніторингу особистісного розвитку учнів та педагогів.

Класним керівникам рекомендується разом із практичним психологом проводити практичні заняття, психолого-педагогічні консилиуми, засідання творчих груп тощо з метою ознайомлення з результатами комплексної психолого-педагогічної діагностики учасників навчально-виховного процесу.

6. Системно-кореляційний аналіз і прогнозування особистісного розвитку учня

Наступною технологією у системі проектування навчально-виховного процесу є «Аналіз».

Аналіз проводиться за результатами психолого-педагогічної діагностики, передбачає визначення основних проблем та потенційних можливостей розвитку особистості, зокрема обдарованих учнів, за основними сферами розвитку особистості (фізичним, психічним, соціальним і духовним). Програмою передбачено прогнозування розвитку особистості учня та класного колективу на основі причинно-наслідкових зв'язків та факторного аналізу за 153 критеріями особистісного розвитку.

На основі системно-кореляційного аналізу рівня розвитку особистості учня визначаються основні проблеми та потенційні можливості як конкретного обдарованого учня, так і окремих груп учнів, класних колективів та всього навчального закладу.

Результати комплексного аналізу, подані у вигляді діагностичних таблиць, матриць, графіків, діаграм, списків, характеристик на учня та класний колектив тощо, виводяться на екран монітора ПК та роздруковуються на принтері (кольоровий та чорно-білий друк) як за окремими класними колективами, так і в системі зведеної та систематизованої інформації по навчальному закладу (рис. 2).

При проведенні системно-кореляційного аналізу на першому етапі доцільно розглянути вплив фізичного розвитку особистості учня на його цілісний психосоціальний стан.

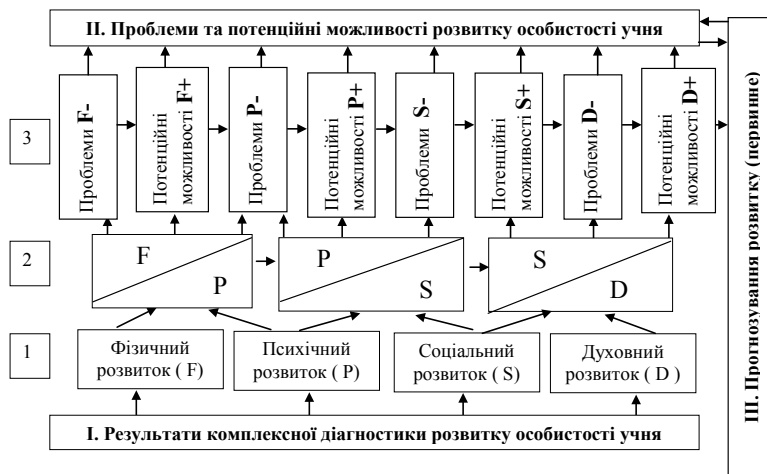

Рис. 2. Структурно-компонентна модель технології системно-кореляційного аналізу та прогнозування розвитку особистості учня

Під час проведення аналізу фізичного розвитку учнів у класних колективах навчального закладу особливу увагу необхідно звернути на тих учнів, діагноз яких має значний вплив на психічний та соціальний розвиток вихованців.

Діагностичні дані, що стосуються фізичного розвитку учнів навчального закладу, диференціюються за діагнозами і роздруковуються у вигляді таблиць та списків.

На другому етапі аналізується психічний та соціальний розвиток особистості учня, на третьому – духовний.

Результати кореляційного аналізу за чотирма сферами особистісного розвитку дають можливість визначити основні проблеми та потенційні можливості учнів у класних колективах, які доцільно систематизувати на індивідуальні, групові та колективні.

Діагностично-аналітичні дані в таблицях, діаграмах, матрицях, характеристиках на учнів, класні колективи тощо роздруковуються для подальшого використання за допомогою комп'ютерної програми.

Проектування навчально-виховного процесу передбачає психосоціальне дослідження перспектив розвитку певного об'єкта або явища. Тому при проведенні системного аналізу доцільно з'ясувати передбачувані проблеми, провести прогнозування розвитку особистості учня.

Прогнозування розвитку учня на цьому етапі проводиться без урахування можливої цілеспрямованої корекційно-виховної роботи із суб'єктами навчально-виховного процесу. Тому в загальноосвітніх навчальних закладах, де навчально-виховна робота проводиться традиційно, або в експериментальних, де педагоги ще не володіють технологіями проектування змісту навчально-виховного процесу, попередній прогноз розвитку особистості учня підтверджується під час проведення наступних психолого-педагогічних зрізів.

Результати прогнозування особистісного розвитку учнів класного колективу допомагають визначити не лише динаміку розвитку конкретної особистості (конструктивний, деструктивний), а й виявити основні причини проблем та потенційні можливості кожного вихованця, малих соціальних груп, класних колективів, більшості учнів навчального закладу.

7. Технології діагностики й аналізу особистісного розвитку учнів

Проектування навчально-виховного змісту в загальноосвітньому навчальному закладі можливе лише за умови проведення комплексної психолого-педагогічної та медичної діагностики та системно-кореляційного аналізу всіх учасників навчально-виховного процесу.

Комплексну діагностику доцільно проводити систематично у системі моніторингу особистісного розвитку учнів та педагогів.

Діагностичні зрізи варто проводити два рази упродовж навчального року (травень, грудень), що дасть можливість відслідковувати динаміку розвитку кожного суб'єкта педагогічного управління, порівнювати його з прогнозованими закономірностями розвитку окремих груп учнів, класних та педагогічного колективів.

Організувати та провести комплексну діагностику всіх учасників навчально-виховного процесу без використання у практиці роботи навчального закладу спеціально створених діагностично-аналітичних комп'ютерних програм практично неможливо, адже на одного практичного психолога, наприклад, (згідно з положенням про психологічну службу України) у міській школі припадає 700 учнів, а у сільській – 350.

8. Налаштування ДПК «Універсал»

8.1. Навчальні роки та формування списків учасників навчально-виховного процесу

Рекомендації щодо роботи з діагностично-проектувальним комплексом «Універсал» розроблено за конкретними кроками.

КРОК 1. Дані → Навчальні роки та формування списків.

КРОК 2. Натисніть на кнопку «Новий навчальний рік» (1). Якщо у вікні з'явиться невірний навчальний рік, перевірте налаштування системної дати у комп'ютері (натисніть два рази «мишкою» на електронний годинник Вашого комп'ютера та тимчасово змініть дійсний рік на попередній. Натисніть кнопку (1) знову. Установіть правильний рік на електронному годиннику. Кнопка (1) використовується на початку кожного навчального року. Кнопка для вилучення інформації про навчальний рік (2), що розміщена поряд, використовується лише у крайніх випадках (наприклад, якщо навчальний рік було створено помилково).

КРОК 3. Натисніть на кнопку «Педагогічний колектив» (3).

У новому вікні заповніть таблицю до кінця (рис. 3).

Продовжуємо працювати з даним вікном. Натисніть внизу на кнопку «Новий педагог» (1). Внесіть у таблицю весь педагогічний колектив навчального закладу разом з адміністрацією. Натисніть на кнопку «Адміністрація» (2). У новому вікні заповніть таблицю, натискаючи два рази лівою кнопкою мишки на вільне поле і «перетягуючи»

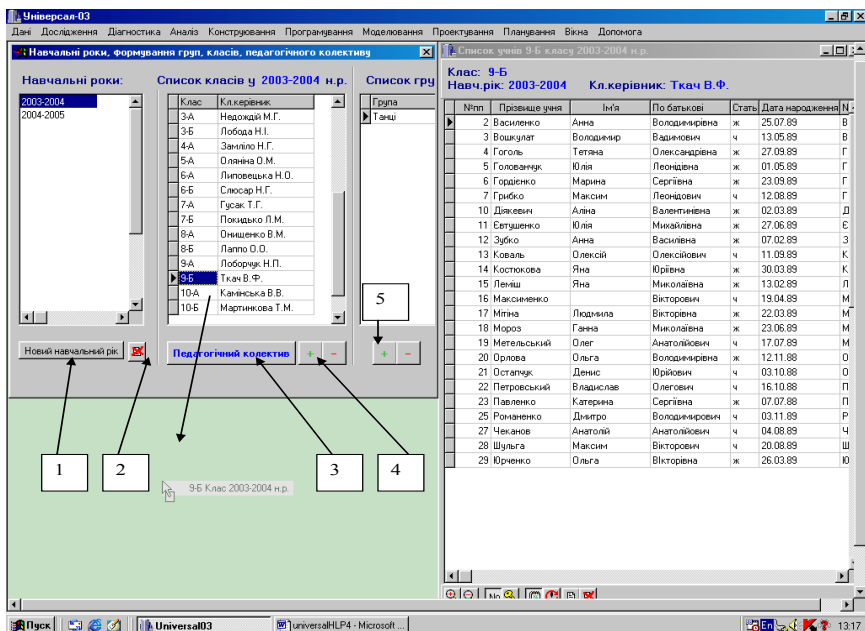

Рис. 3. Формування навчальних років та списків учнів класних колективів

потрібних осіб зі списку «Педколектив» до списку «Залучені педагоги». Закрийте вікно.

КРОК 4. Натисніть кнопку «Інші учасники НВП». У новому вікні заповніть таблицю до кінця. Натисніть внизу на кнопку «Новий учасник». Внесіть у таблицю весь список інших учасників навчально-виховного процесу (бібліотекар, секретар, медсестра тощо). Закрийте вікно.

КРОК 5. Натисніть кнопку «Добавити клас (+)» – (4). Зі списку, що висвітвся, виберіть потрібний клас. Далі навпроти класу у колонці «Класний керівник» натисніть правою кнопкою мишки і оберіть відповідного педагога. Повторюйте цей крок до тих пір, поки не введете усі класні колективи.

КРОК 6. Натисніть лівою кнопкою мишки на будь-який клас та «перетягніть» його на вільне поле програми «Універсал». Відпустіть кнопку мишки. З'явиться вікно набору списку учнів. Заповніть таблицю «Список класу» до кінця. Закрийте вікно. Повторіть цей крок з кожним класом.

КРОК 7. Поле «Соціальний стан» заповнюється натисненням лівої кнопки мишки два рази на пустій графі навпроти потрібного учня та шляхом «перетягування» у нове вікно необхідного соціального стану з колонки ліворуч у колонку праворуч.

Якщо потрібний соціальний стан у колонці відсутній, додайте його до бази за допомогою кнопки «Соціальні стани», далі кнопка «Новий соціальний стан». Список груп учнів формується напівавтоматично шляхом перетягування мишкою учнів з набраних раніше списків класів у вікно списку новоствореної групи. Використовуйте функцію «ВІКНА» для зручного перетягування прізвища учнів з декількох вікон в одне.

Примітка. Перетягування прізвища учнів зі списку учнів на вільне поле дасть можливість переглянути (у майбутньому після проходження діагностики) повний звіт статистичної інформації про кожного учня.

Увага! Якщо учень перейшов у інший клас, відкрийте потрібні два класи, розмістіть їх зручно за допомогою функції «ВІКНА» (в головному меню «Універсал») та перетягніть прізвище потрібного учня з одного класу в інший (уся діагностична інформація збережеться за учнем за всіма попередніми навчальними роками).

КРОК 8. Для виводу на екран та друку звіту статистичної інформації (у динаміці по зрізах діагностики, якщо таку було проведено) на кожного учня класу окремо необхідно відкрити потрібний клас, перетягнути потрібну особу зі списку класу на вільне поле «Універсал», утримуючи ліву кнопку мишки. Відпустіть кнопку – за мить з'явиться вікно з умовами виводу інформації на учня. Відмітьте позначкою («пташка») потрібні Вам результати та натисніть «ОК». Інформація буде готова до друку за декілька секунд.

КРОК 9. Для формування титульних сторінок проектів і планів необхідно зробити алгоритм адміністрації навчального закладу (рис. 4).

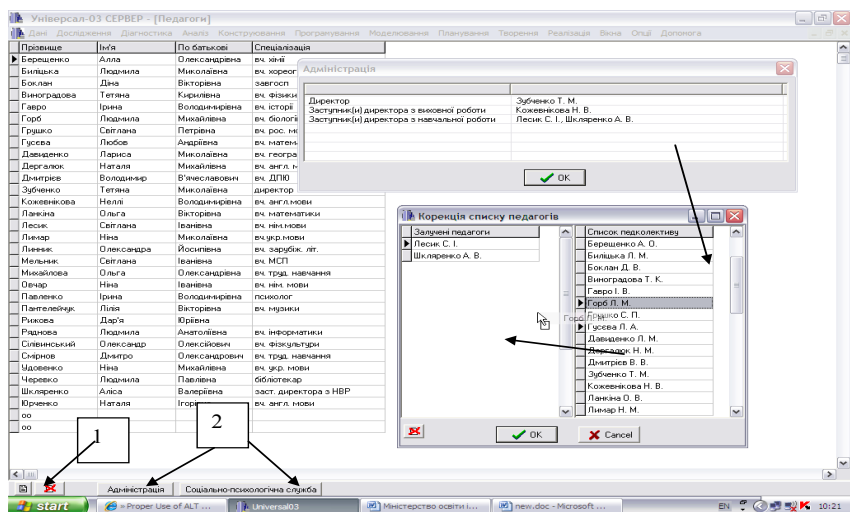

Рис. 4. Створення алгоритму адміністрації навчального закладу

8.2. Списки учнів класних колективів / Списки груп учнів

КРОК 1. Дані → Списки учнів класних колективів.

Функція призначена для виводу та друку повних списків (ППП, № ОС, домашня адреса, контактний телефон) та скорочених (ППП, вільне поле для відміток) списків учнів класних колективів для використання за вимогою.

КРОК 2. → Дані Списки груп учнів.

Функція призначена для виводу та друку списків груп учнів.

8.3. Список учнів за соціальним станом

КРОК 1. Дані → Список учнів за соціальним станом (рис. 5).

Функція призначена для автоматичної вибірки учнів за соціальними станами та друку списків цих учнів для подальшого використання. Для цього виберіть соціальний стан (чи декілька) у колонці «Соціальні стани» (1) та перетягніть мишкою їх у вікно «Відібрані соціальні стани» (3). Помилковий вибір можна відмінити – «перетягнути» помилковий соціальний стан назад. Натиснути «ОК» (2). Список учнів за соціальними станами готовий до друку.

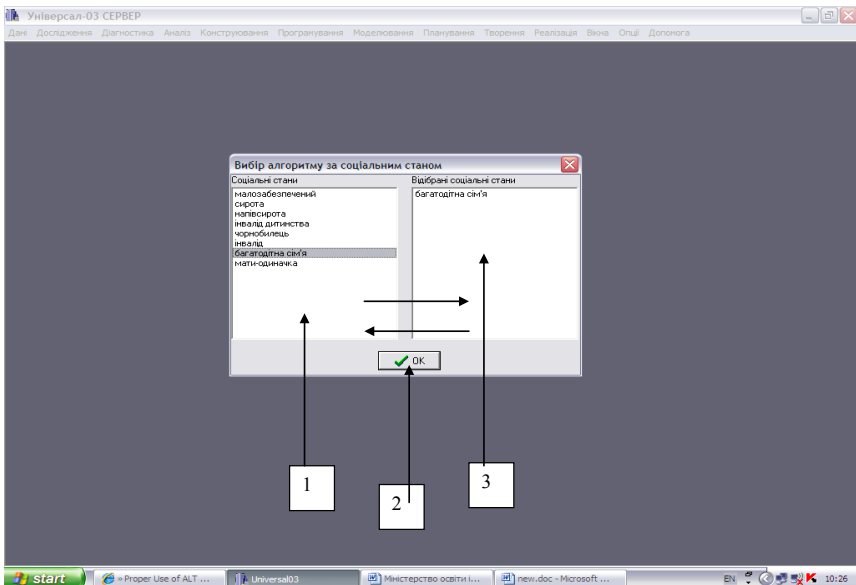

Рис. 5. Формування алгоритму «соціальні стани учнів»

8.4. Збереження та відновлення даних

КРОК 1. Дані → Збереження або відновлення даних.

Це вікно дозволяє зберегти або відновити базу даних (усю інформацію) програми «Універсал» на зовнішніх носіях (CD-диск, дискета, флеш-карта тощо).

Програма автоматично зберігає архівні копії інформації на комп'ютері в папці «Universal». За необхідності відновити дані архівні копії можна таким чином: «C:\Program Files\Universal\Backup» (файл бази завжди має розширення *.unv). За початковими параметрами, при збереженні бази даних назва файлу генерується автоматично – «Назва навчального закладу та дата, час запису». Назву навчального закладу можна змінювати (рис. 6).

Увага! Зберігати інформацію рекомендується в кінці кожного робочого дня у програмі «Універсал» з метою оперативного відновлення бази даних у випадку її непередбаченої втрати. Основними причинами втрати інформації можуть бути:

- атаки вірусів;
- вимкнення комп'ютера під час знеструмлення електромережі чи неналежного завершення роботи операційної системи;
- нерегулярна перевірка жорстких дисків на помилки та непроведення їх дефрагментації;
- несанкціонований доступ сторонніх або ненавчених належним чином користувачів (некомпетентних осіб) тощо.

Увага! Відновлювати файли з базою даних, що була збережена останньою, можна лише у випадку її втрати на робочому комп'ютері

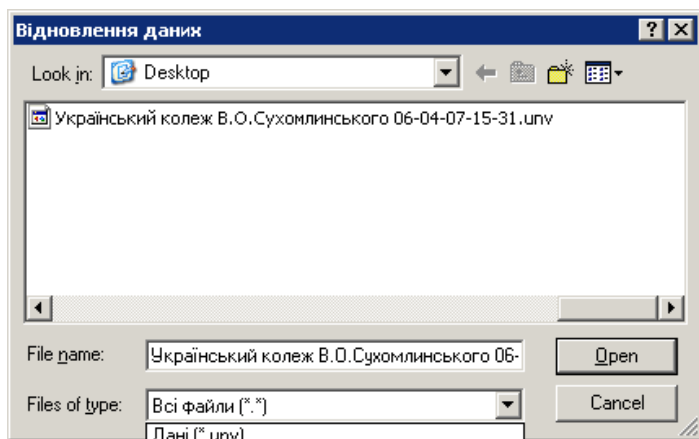

Рис. 6. Збереження та відновлення бази даних на магнітні носії користувача

або для поновлення (переносу) бази на інші комп'ютери (директора, секретаря, психолога тощо) з подальшим її використанням лише для перегляду та друку результатів (не для змін та доповнень). Незалежна робота з базами даних можлива лише з версії програми «Універсал 3.22» «Server-client».

Увага! Навчальним закладам, що знаходяться під науковим супроводом автора (В. О. Киричук), рекомендується 2 рази на рік надсилати файл бази даних для перевірки та отримання рекомендацій на електронну пошту UNV@UNV.com.ua та копію на man@iod.gov.ua.

Увага! Починаючи з версії «Універсал 3.22.» (сервер), програма працює у декількох режимах, відповідно змінено і систему збереження та відновлення даних.

1) Версія Сервер зберігає файл у форматі з розширенням *.unv, цей файл можна відновити на всіх інших існуючих версіях, при цьому попередню базу даних на цих комп'ютерах буде змінено.

2) Версія Клієнт–Психолог зберігає файл у форматі *.unv_p, цей файл можна відновити лише на Сервер для поновлення змін у блоці «Психолог».

Для відновлення даного типу файлу необхідно здійснити наступні дії: натиснути «Дані» → відновлення даних у полі «Тип файлу», обрати «Всі файли», знайти файл з розширенням *.unv_p і натиснути «Відкрити» (зачекайте декілька секунд, доки відновляться дані).

3) Версія Клієнт–Вчитель + Класний керівник (у більшості випадків встановлюється на всіх ПК у комп'ютерному класі) зберігає файл у форматі *.unv_k, цей файл можна відновити лише на Сервер для поновлення змін у розділах «Моделювання», «Планування», «Творення», що стосується лише вчителів та класних керівників.

Увага! При відтворенні нової бази знищується попередня.

4) Версія Клієнт–Адміністрація зберігає файл у форматі *.unv_a, цей файл можна відновити лише на Сервер для поновлення змін у розділах «Моделювання», «Планування», «Творення», «Реалізація».

5) Версія Діагностика + Аналіз, урізаний Сервер зберігає файл у форматі з розширенням *.unv, цей файл можна відновити на всіх інших існуючих версіях, при цьому стара база даних буде знищена.

8.5. Конфіденційність бази даних

КРОК 1. Дані → Конфіденційність бази даних → «ОК» (рис. 7).

Це вікно дозволяє встановити паролі на доступ до програми і перегляд отриманих результатів.

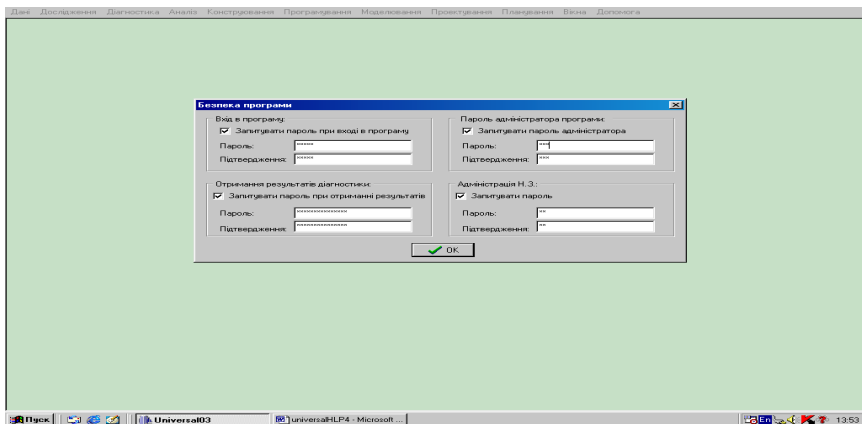

Рис. 7. Конфіденційність бази даних програми «Універсал»

Важливо записати або добре запам'ятати паролі.

Бажано, щоб доступ до перегляду результатів був лише у психологічної служби навчального закладу.

Паролі можна не ставити, якщо відсутній ризик у неправомірному поширенні інформації з бази даних програми «Універсал».

Увага! Пароль № 1 – «На вхід у програму» закриває доступ до відкриття програми у цілому.

Пароль № 2 – «Пароль адміністратора програми» закриває доступ на збереження та відновлення будь-яких даних у програмі «Універсал».

Пароль № 3 – «Отримання результатів діагностики» закриває доступ до перегляду та друку конфіденційної діагностичної інформації у програмі «Універсал».

Пароль № 4 – «Адміністрація навчального закладу» закриває доступ до змін, перегляду та друку планів навчального закладу.

9. Підготовка інструментарію та організація проведення психолого-педагогічних досліджень

9.1. Діагностичні зрізи

КРОК 1. Дослідження → Зрізи → Комунікативна компетентність – лідер спілкування.

КРОК 2. Натисніть у новому вікні на кнопку «Нове дослідження» (1) та поставте цифру «1» у графі «№ опитування» та дату початку опитування у графі «Дата». Натисніть «ОК» (2). Закрийте вікно (рис. 8.).

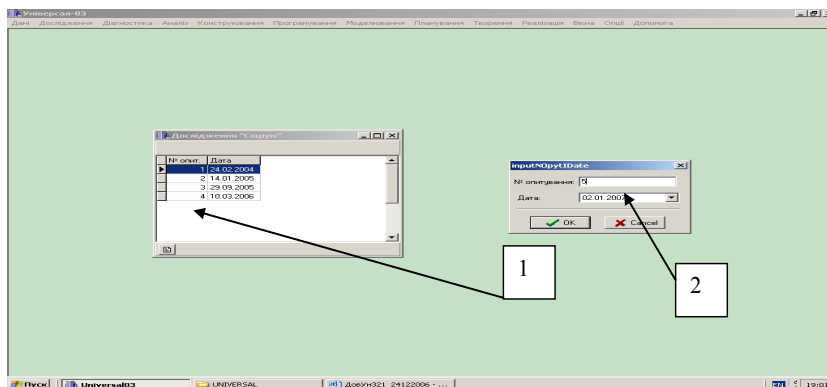

Рис. 8. Створення порядкового номеру зрізу за діагностичною методикою

Увага! Номер і день опитування повинні бути приблизно однаковими в усіх наступних дослідженнях під час семестрового зрізу, оскільки зріз проводиться в найкоротший термін (1–2 тижня) і фіксується запис лише про його початок.

Наступний зріз фіксується лише у наступному семестрі. Програмою передбачено проведення одного зрізу на один семестр. Повний зріз за всіма методиками рекомендується проводити в кінці навчального року (квітень-травень), а у новостворених класних колективах у кінці вересня або на початку жовтня. Додатковий (проміжний) за трьома методиками (соціальна активність, соціометрія, ціннісні орієнтації) комплекс «Соціум» наприкінці грудня.

Результати (при проведенні грудневого зрізу) рекомендується перенести автоматично з попереднього зрізу за допомогою спеціальних кнопок у розділі «Діагностика».

Поставте номер зрізу та дату в інших методиках, які ви будете використовувати у вашому дослідженні упродовж даного семестру. Виконайте наступні дії.

КРОК 3.

- Дослідження → Зрізи → Вади особистісного розвитку (кожний семестр);
- Дослідження → Зрізи → Ціннісні пріоритети (кожний семестр);
- Дослідження → Зрізи → Ставлення батьків (кожний семестр);
- Дослідження → Зрізи → Фізичний розвиток (кожний семестр);
- Дослідження → Зрізи → Шкільний тест розумового розвитку (за необхідності);
- Дослідження → Зрізи → Комунікативна компетентність – лідер спілкування.

Увага! Дослідження «Вади особистісного розвитку», «Ціннісні пріоритети», «Ставлення батьків», «Фізичний розвиток», «Комунікативна компетентність – лідер спілкування» дозволяється проводити один раз упродовж навчального року за умови перенесення даних у наступний зріз (див. спеціальну кнопку для переносу – розділ «Діагностика»).

9.2. Анкети

Створення та друк анкет за всіма методиками проводиться в автоматичному режимі. З метою багаторазового використання анкет роздрукуйте анкети та розкладіть у відповідні файлові папки для подальшого проведення діагностики.

Кількість папок N (у кожній по чотири файли) повинна відповідати формулі:

$$N = n \times L,$$

де n – це кількість учнів у найбільшому класі школи, L – це кількість вікових груп (за початковим значенням їх три: 1–4 класи, 5–8 класи, 9–11 класи). Наприклад, найбільша кількість учнів у 6–А класі (25 осіб), отже, кількість папок $= 25 \times 3 = 75$, мінімальна кількість файлів у папці – 4, тому необхідно $75 \times 4 = 300$ файлів.

Для друку анкет необхідно виконати наступне.

КРОК 1. Дослідження → Анкети → Комунікативна компетентність – лідер спілкування → Обрати мову (Укр./Рос.) → Обрати відповідні класи (наприклад, 9–11 класи або іншу групу класів) → Вказати потрібну кількість анкет → Друк.

Увага! Анкети друкуються лише під час першого зрізу та придатні для використання при наступних зрізах.

9.3. Бланки

Для друку бланків «Комунікативна компетентність – лідер спілкування» необхідно виконати наступні дії.

КРОК 1. Дослідження → Бланки → Учні.

Роздрукуйте необхідну кількість бланків, яка має дорівнювати кількості учнів, які навчаються у навчальному закладі (рис. 9).

Примітка. Бланки варто друкувати з обох боків аркуша паперу розміром А4. З одного боку роздрукувати закладку «ДВОР+ЦП» (1), з іншого боку аркуша – «Соціум» (2). Розрізавши аркуш навпіл, отримаєте два бланки для двох респондентів (учнів).

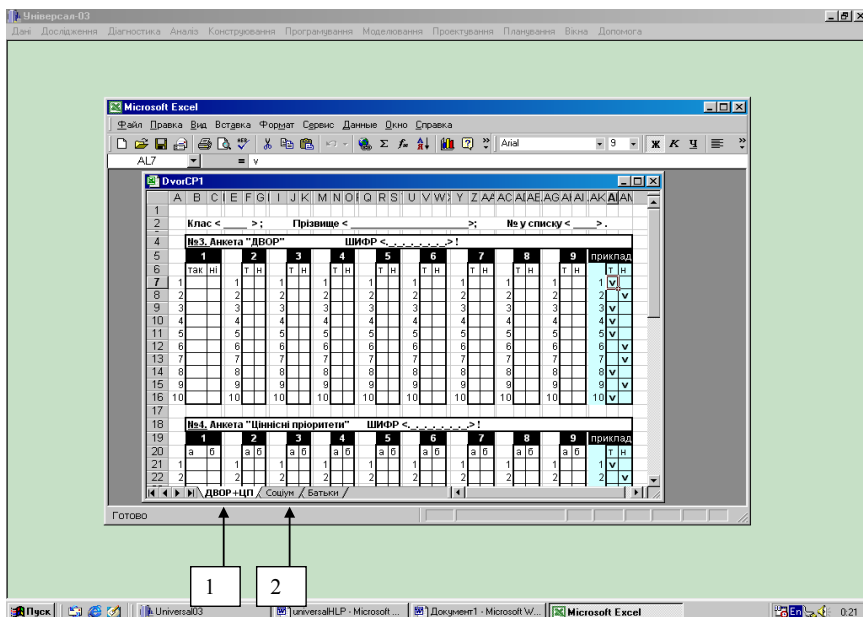

Рис. 9. Бланк для діагностики учнів у класних колективах

КРОК 2. Проведіть дослідження в усіх класних колективах навчального закладу.

КРОК 3. Зберіть заповнені бланки для подальшої обробки оператором у розділі «Діагностика».

10. Діагностика учасників навчально-виховного процесу

10.1. Введення даних діагностичної методики «Комунікативна компетентність – лідер спілкування»

КРОК 1. Діагностика → «Комунікативна компетентність – лідер спілкування» → Клас.

У новому вікні оберіть номер опитування та клас, який пройшов діагностику та готовий для введення діагностичних даних у комп'ютер. Натисніть «ОК».

КРОК 2. У вікні, що відкрилось (рис. 10), натисніть кнопку «Варіант 2» (1) та заповніть таблицю плюсами (+), користуючись заповненими бланками для учнів «Комунікативна компетентність – лідер спілкування».

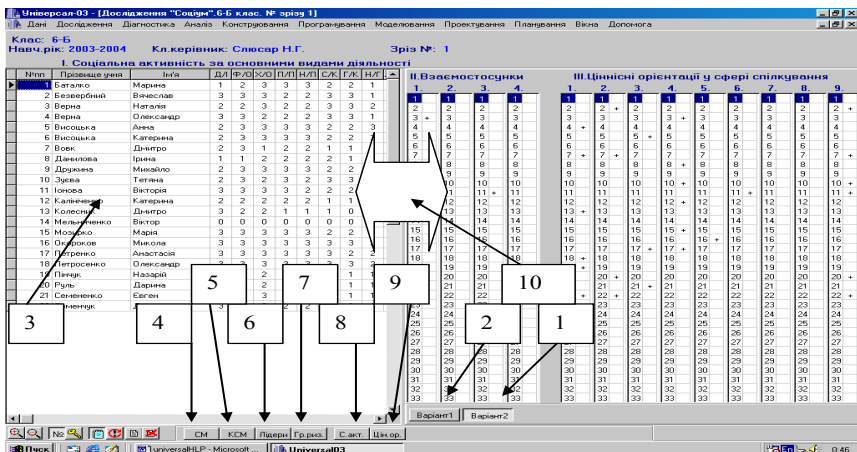

Рис. 10. Заповнення даних методики «Комунікативна компетентність – лідер спілкування»

Для цього потрібно натиснути мишкою на номер учня в списку класу, знайти заповнений бланк цього учня, перенести з нього дані до комп'ютера (кнопки «<>» та «>>»). За необхідності можна використати «Варіант 1» (2).

Увага! Уважно слідкуйте, щоб дані вносилися в діапазоні від 0 до 4.

КРОК 3. Для швидкого перегляду та друку результатів натисніть по черзі кнопки: «ЛС» (4) – Лідер спілкування; «І» (5) – Ініціативність у спілкуванні; «Е» (6) – Гнучкість під час спілкування та емпатія до співрозмовника; «R» (7) – Саморегуляція під час розмови; «S» (8) – Самомоніторинг (самоконтроль) під час взаємодії.

КРОК 4. Повторіть процедуру кроків з усіма іншими класами навчального закладу.

10.2. Формування списків класних колективів

КРОК 1. Діагностика → Списки класних колективів.

КРОК 2. У новому вікні виберіть номер опитування та клас. Натисніть «ОК».

Формуються п'ять списків класних колективів для проведення діагностики в класі.

КРОК 3. Роздрукуйте потрібну кількість списків, розріжте їх для кожного учня.

КРОК 4. Повторіть послідовність кроків з усіма іншими класами навчального закладу.

10.3. Комплексний аналіз результатів психолого-педагогічної діагностики та медичної діагностики «Рівень лідерства учня під час спілкування»

КРОК 1. Аналіз → Рівень Лідерства учня під час спілкування у навчальному закладі.

КРОК 2. У новому вікні виберіть номер опитування і класи, які пройшли діагностику і дані яких були повністю введені в комп'ютер у розділі «Діагностика». Натисніть «ОК».

КРОК 3. У новому вікні є можливість переглянути (проаналізувати) та роздрукувати (у чорно-білому та кольоровому варіанті) результати діагностичної методики «Комунікативна компетентність – лідер спілкування».

Якщо не було позначки («пташка») програма автоматично видаляє зі списку (таблиці) класи, які не пройшли діагностику або результати яких не були введені в базу даних.

КРОК 4. Перевірте таблицю на наявність помилок. Наприклад, за відсутності даних на конкретний клас у таблиці буде відмічено всі критерії. У цьому випадку занесіть дані на клас повністю або зніміть «пташку» у таблиці розділу «Аналіз» з даного класу.

10.4. Статистичні дані та прогнозування особистісного розвитку учнів класного колективу

КРОК 1. Аналіз → Статистичні дані класного колективу (*рис. 11*).

КРОК 2. У новому вікні виберіть навчальний рік, семестр, клас. Натисніть «ОК».

КРОК 3. У вікні, що відкрилось, є можливість переглянути (проаналізувати) та роздрукувати (у кольоровому вигляді) результати статистично-кількісного аналізу та прогнозування розвитку учнів даного класу.

10.5. Характеристики «Комунікативної компетентності учня – лідера спілкування»

КРОК 1. Аналіз → Комунікативна компетентність – лідер спілкування.

Вікно, що відкрилось, призначене для пошуку, перегляду та друку статистичної інформації за результатами діагностики у динаміці проведення зрізів, а також психолого-педагогічних характеристик та рекомендацій на учнів.

КРОК 2. Введіть прізвище потрібного учня та рік навчання (або перетягніть мишкою відповідно зі списку учнів на вільне поле ДПК

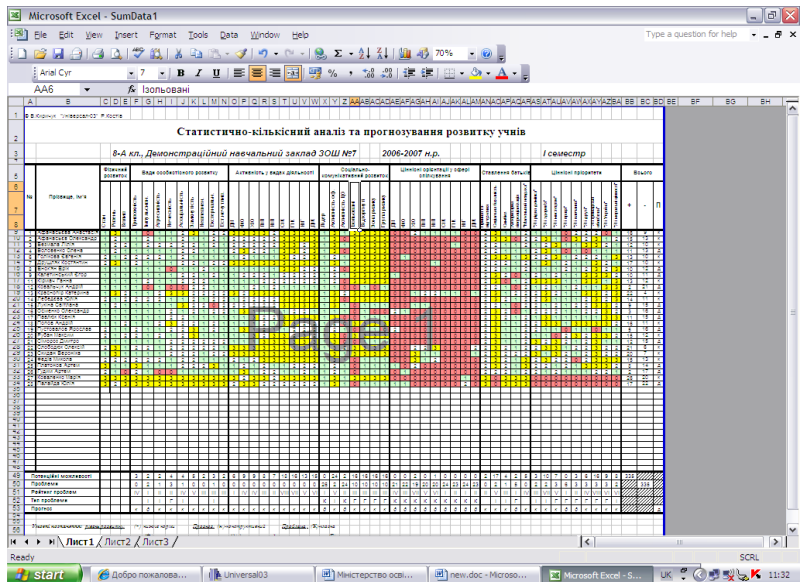

Рис. 11. Аналіз статистичних даних та прогнозування у класному колективі

«Універсал»), натисніть кнопку «Інформація» (або «Характеристика», «Рекомендації»).

КРОК 3. У новому вікні поставте позначки («пташки») на необхідних для звіту методиках. Натисніть «ОК».

Через декілька секунд звіт буде готовий для друку.

Увага! Деяка інформація може бути закодована.

Переглядати та декодувати інформацію мають право лише психологи, спеціально підготовлені педагоги, адміністрація.

На початку роботи для декодування необхідно користуватися словником (Допомога → Словник термінів!).

11. Тест «Лідер спілкування»

Прізвище, ім'я (повністю) _____

Вік _____ **Клас** _____

Місце проживання (місто) _____

Інструкція. Уважно прочитайте твердження та висловте ступінь своєї згоди («майже завжди», «часто, у більшості випадків», «іноді, часом», «рідко», «майже ніколи») з цими твердженнями.

Пам'ятайте, що не існує правильних чи неправильних відповідей.

Таблиця 1

Текст опитувальника

№	Твердження
1	Мені подобається постійно перебувати серед людей
2	Я прагну нових знайомств з різними людьми
3	Я можу проїхати потрібну мені зупинку, почувши розмову, яка мене турбує, зацікавлює, захоплює
4	Я почуваюся невимушено, потрапивши у малознайому для мене компанію
5	Я можу сперечатися з людьми через принциповість чи впертість
6	У будь-якій розмові я намагаюся уникати різких суджень та висловлювань
7	Я люблю використовувати нові слова, образні вислови, метафори, порівняння
8	Я ніколи не сварюся з друзями
9	Мені незручно, коли випадково я опиняюся у центрі уваги певної групи людей
10	Мені приємніше і простіше проводити час з книгами або за будь-яким іншим заняттям, ніж з людьми
11	Як правило, я більше слухаю інших, ніж говорю сам
12	Я легко встановлюю контакти з людьми різного віку, менталітету, соціального статусу, професії тощо
13	У різних ситуаціях з різними людьми я поведжуся як зовсім інша людина
14	Я не боюся посваритися зі співрозмовником, тому що завжди умію помиритися
15	Я можу прийняти точку зору іншої людини
16	Мене лякає несподіване запитання чи звертання
17	Я завжди виконую те, що мені кажуть
18	Я люблю брати участь у колективних іграх і заходах
19	Я з радістю починаю будь-яку розмову
20	Я завжди добре відчуваю, коли потрібно говорити, а коли змовчати
21	Я завжди готовий прийняти будь-який результат
22	Для того, щоб не бути на самоті та подібатися людям, я намагаюся бути таким, яким мене хочуть бачити
23	Я завжди готовий захистити свій авторитет
24	Я спокійно сприймаю галасливі ігри дітей

Продовження таблиці 1

25	Мені подобається придумувати щось нове, незвичайне та ділитися цим із друзями
26	Я завжди кажу тільки правду
27	Мені не потрібно особливих зусиль для того, щоб поживити розмову в малознайомій для мене компанії
28	Я прагну обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей
29	Мені незручно перебивати співрозмовника, щоб уточнити деталі та факти, що мене цікавлять
30	Мені важко дружньо спілкуватися з людьми, які мають протилежні погляди
31	Я аналізую свої слова та дії
32	Для мене служіння ідеї або справі важливіше, ніж служіння конкретній людині
33	Людина, яка бездоганна у всьому, мене насторожує
34	Я можу розмовляти на будь-яку тему, навіть якщо погано у ній обізнаний
35	Я ніколи ні про кого не говорю погано
36	Я не можу мовчати, якщо виникає довга пауза під час спілкування
37	Я почуваюся незручно, якщо доводиться проявляти ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною
38	Я завжди уважно слухаю співрозмовника
39	Я легко переходжу з однієї теми розмови на іншу, не втрачаючи основної думки
40	Я можу демонструвати дружнє ставлення до людей, які мені не подобаються
41	Для своїх антипатій та упереджень я знаходжу логічні обґрунтування, будує концепцію
42	Мене дратують люди, які повільно діють та розмовляють
43	Я легко змінюю тон та стиль розмови, орієнтуючись на реакцію співрозмовника
44	Мені не потрібно декілька разів про щось нагадувати

Опрацювання отриманих результатів

Для оцінки Вашого рівня лідерства під час спілкування знайдіть суму всіх отриманих балів, вставляючи їх у табл. 2. Твердження, що мають зворотний зміст, у таблиці позначено зі знаком «мінус» (Ви ставите бал зі знаком «-»).

Кількість балів за твердження:

- «майже завжди» – 4 бали;
- «часто, у більшості випадків» – 3 бали;
- «іноді, часом» – 2 бали;
- «рідко» – 1 бал;
- «майже ніколи» – 0 балів».

Таблиця 2

Матрична модель тесту «Лідер спілкування»

1	2	3	4	-5	6	7	8	-9	-10	-11
12	-13	14	15	-16	17	18	19	20	21	-22
23	24	25	26	27	-28	29	-30	31	32	-33
34	35	36	-37	38	39	40	41	-42	43	44

Таблиця 3

Тест «Лідер спілкування»

(Зразок бланка)

Прізвище, ім'я _____

Вік _____ клас _____

Місце проживання (місто) _____

№	Майже ніколи (0)	Рідко (1)	Іноді, часом (2)	Часто, у більшості випадків (3)	Майже завжди (4)
1					
2					
3					
...					

Таблиця 4

Ключ до тесту «Лідер спілкування» (визначення рівня лідерства під час спілкування)

Низький	Середній	Вищий за середній	Високий
0 (червоний)	1 (зелений)	2 (білий)	3 (жовтий)
1–43	44–67	68–75	76–120

Таблиця 5

**Ключ до визначення I-го фактору
«Ініціативність у спілкуванні» (код I)**

Низький	Середній	Вищий за середній	Високий
0 (червоний)	1 (зелений)	2 (білий)	3 (жовтий)
-15 – -2	-1 – 8	9–12	13–25

Таблиця 6

**Ключ до визначення II-го фактору «Гнучкість
під час спілкування та емпатія до співрозмовника» (код E)**

Низький	Середній	Вищий за середній	Високий
0 (червоний)	1 (зелений)	2 (білий)	3 (жовтий)
1–22	23–21	32–34	35–45

Таблиця 7

**Ключ до визначення III-го фактору
«Саморегуляція під час розмови» (код R)**

Низький	Середній	Вищий за середній	Високий
0 (червоний)	1 (зелений)	2 (білий)	3 (жовтий)
1–9	10–18	19–22	23–35

Таблиця 8

**Ключ до визначення IV-го фактору
«Самомоніторинг (самоконтроль) під час взаємодії» (код S)**

Низький	Середній	Вищий за середній	Високий
0 (червоний)	1 (зелений)	2 (білий)	3 (жовтий)
1–6	7–11	12	13–20

Рівні лідерства під час спілкування

0 (1–43 балів) – *низький рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Людина з таким рівнем не прагне спілкування, більшу частину часу проводить на самоті, відчуває тривожність, незручність, якщо випадково

опиняється у центрі уваги групи людей. Несподіване звертання чи запитання лякає та дезорганізує її. Має стійку, консервативну поведінку, не вважає за потрібне змінюватися залежно від ситуації. Важливою характеристикою низького рівня комунікативності у спілкуванні є підвищене аналізування слів, дій своїх та співрозмовника. Про таку людину кажуть, що вона дуже важко вступає у будь-яке спілкування. У певному середовищі (наприклад, віртуальному, безпечному – «рідному») вона може виступати лідером під час спілкування. Якщо припустити, що існує 10 ситуацій взаємодії, то вона може виступити ініціатором спілкування 1–2 рази і то тільки тоді, коли буде впевнена, що максимально володіє темою, проблемою та є компетентною в окреслених питаннях.

1 (44–67 балів) – середній рівень, що властивий людині, яка є добрим співрозмовником, що однаковою мірою говорить сам і слухає інших, але якщо ситуація вимагає стати лідером у спілкуванні, то людина не втрачає цієї можливості. Вона любить слухати співрозмовника, уточнювати незрозуміле. Знаходить коло «своїх людей» і не намагається його розширити, інколи важко переживає несподівані запитання. Має певні стереотипи щодо спілкування і не завжди може просто з ними розстатися. Буває, що вона доволі легко встановлює контакти з людьми різного віку, менталітету, соціального статусу, професії тощо, але за умови, що відчуває бажання та зацікавленість у таких контактах. Інколи він може сперечатися через принциповість чи впертість, не боїться посваритися зі співрозмовником, оскільки знає, як помиритися, а також знає, коли потрібно промовчати, а коли говорити.

2 (68–75 балів) – рівень вищий за середній. Він знає про спілкування все, легко приймає та інтерпретує вербальні і невербальні сигнали співрозмовника. Має бажання розширювати коло своїх знайомих, але вибірково. Вільно поживляє розмову у малознайомому колективі, інколи навіть стає «душею компанії». Несподівані зустрічі та виступи перед аудиторією доволі часто приносять задоволення і не лякають. Таку людину можна вважати приємною у спілкуванні.

3 (76–120 балів) – високий рівень явного лідерства під час спілкування. Така людина любить постійно перебувати серед людей, прагне розширювати коло своїх знайомих, проявляє ініціативу під час розмови, легко, без зусиль поживляє розмову навіть у малознайомій компанії, не може довго мовчати, якщо виникає пауза. Інколи за розмовами може забути про справи та говорити на будь-яку тему, навіть якщо погано у ній обізнана. Легко, природно він переходить з однієї теми розмови на іншу, не втрачаючи основної думки, намагається уникати різких суджень та висловлювань. У розмові любить використовувати відомі та придумувати нові «красиві» слова, образні вислови. Уміє невимушено

«входити» у будь-яку роль, демонструвати дружнє ставлення до людей, які не надто йому подобаються, природно змінює тон і стиль розмови, орієнтуючись на реакцію співрозмовника, проявляє гнучкість у спілкуванні. Може майже не драгуватися через галасливі ігри дітей та через людей, які повільно діють та говорять.

Бал, вищий за 92, свідчить про те, що людині подобається привертати до себе увагу, для неї головне, щоб говорила лише вона. При цьому його не обходять почуття та бажання співрозмовника. Можна сказати, що вона заповнює собою весь простір, іноді створюючи атмосферу безладу та галасу, лише заради власне процесу спілкування.

Ініціативність у спілкуванні

0 (-15--2 балів) – *низький рівень* ініціативності у спілкуванні. Людина майже не бажає спілкуватися («глибокий підпільник»), не проявляє ініціативу розпочати першою розмову.

1 (-1–8 балів) – *середній рівень* ініціативності у спілкуванні. Людина може бути у центрі уваги та розширює коло знайомств, лише коли сама забажає.

2 (9–12 балів) – *рівень* ініціативності у спілкуванні *вищий за середній*, може привертати до себе увагу та легко спілкуватися з людьми майже завжди. Такій людині приємно бути у центрі уваги групи.

3 (13–25 балів) – *високий рівень* ініціативності у спілкуванні, постійне перебування у спілкуванні («балакун»). Для такої людини важливо бути у центрі уваги групи. Ініціювання спілкування, прагнення до розширення кола знайомств, збільшення контактів з людьми пояснюються постійним та іноді несвідомим бажанням бути головною у будь-якому колективі, товаристві. Вона любить привертати до себе увагу та легко спілкується з людьми.

Гнучкість під час спілкування та емпатія до співрозмовника

0 (1–22 балів) – *низький рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника. Такій особі настільки важко приймати судження та думки співрозмовника, що вона може вступати з ним у конфронтацію. Симпатію до іншої людини майже ніколи не проявляє.

1 (23–31 балів) – *середній рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника. Маючи певні стереотипи щодо спілкування, не завжди може просто з ними розстатися. Інколи може сперечатися через принциповість чи впертість, але не боїться посваритися зі співрозмовником.

2 (32–34 балів) – *рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника *вищий за середній*. Людина легко може перейти до нової теми розмови, приймає та інтерпретує вербальні і невербальні сигнали

співрозмовника, але інколи може проявляти нетолерантність до думок і суджень співрозмовника.

3 (35–45 балів) – *високий рівень* гнучкості під час спілкування та емпатії до співрозмовника. Людина готова до толерантної взаємодії, слідує за розмовою та може змінюватися залежно від реакції співрозмовника. Вона є приємним та уважним співрозмовником. Легко, природно переходить з однієї теми розмови на іншу, не втрачаючи основної думки, намагається уникати різких суджень та висловлювань.

Саморегуляція під час розмови

0 (1–9 балів) – *низький рівень* саморегуляції під час розмови. Може розгубитися, не зуміти управляти своїми емоціями під час ведення бесіди, погано орієнтуватися у нестандартних, конфліктних ситуаціях, при цьому має підвищену здібність аналізувати слова та дії як свої, так і співрозмовника.

1 (10–18 балів) – *середній рівень* саморегуляції під час розмови. Не завжди володіє собою, може довести ситуацію до конфлікту, але в іншій ситуації легко справляється зі своїми емоціями. Ефективність ведення бесіди залежить від настрою.

2 (19–22 балів) – *рівень* саморегуляції під час розмови *вищий за середній*. Він легко відслідковує позиції співрозмовника під час спілкування та може самостійно регулювати і управляти розмовою.

3 (23–35 балів) – *високий рівень* саморегуляції під час розмови. З легкістю діє у нестандартних, критичних ситуаціях, проявляє особистісні якості, що допомагають налаштуватися «на хвилю» співрозмовника та показати чітку позицію розуміння права співрозмовника на власну думку. Він чітко регулює свою емоційність та поведінку.

Самомоніторинг (самоконтроль) під час взаємодії

0 (1–6 балів) – *низький рівень* самоконтролю під час взаємодії. Людина виражає себе так, як відчуває, може проявляти завзятість у відстоюванні своєї думки. Майже не замислюється, яке враження справляє на оточуючих.

1 (7–11 балів) – *середній рівень* самоконтролю під час взаємодії. Може управляти враженнями про себе, бути чутливим до ситуацій та сподівань оточуючих, але може проявляти прямолінійність, завзятість у відстоюванні своєї думки та шкодити своєму іміджу.

2 (12 балів) – *рівень* самоконтролю під час взаємодії *вищий за середній*. Прагнучи створити сприятливе враження про себе, може демонструвати лише найкращі якості. Така людина готова модифікувати свою поведінку, використовуючи велику кількість поведінкових стратегій для

того, щоб отримати позитивні результати у певній (важливій для нього) соціальній взаємодії.

3 (13–20 балів) – *високий рівень* самоконтролю під час взаємодії. Більше націлена на виконання справ і вирішення ідей, може легко входити у будь-яку роль та передбачити, яке враження справляє на оточуючих. Уміє враховувати специфіку соціальної ситуації та здійснює контроль і управління власною вербальною та невербальною самопрезентацією з урахуванням експресивних реакцій та самопрезентацій інших.

Ключі до чотирьох факторів тесту «Лідер спілкування» (I, E, R, S)

1	2	-9	-10	-11	12	-13	-16	18	19	27	-28	-30	-37	I, I фактор
														Σ
3	8	14	23	25	34	36	39	40	41	43	44			E, II фактор
														Σ
-5	15	17	20	21	24	26	29	-33	35	38	-42			R, III фактор
														Σ
4	6	7	-22	31	32									S, IV фактор
														Σ

Лідер спілкування (бали – кількісна характеристика)

Те, що отримав учень під час тестування

(Зразок бланка)

Учнів ___ класу **НЗ** _____

Класний керівник _____

Навчальний рік _____

№	ПП	I	E	R	S	ЛС
1						
2						
3						
...						

Визначення показників лідерства під час спілкування (необхідно ввести те число, що отримає учень під час тестування)

I – Ініціативність у спілкуванні

-15–-2 – низький

-1–8 – середній

9–12 – вищий за середній

13–25 – високий

E – Гнучкість під час спілкування та емпатія до співрозмовника

- 1–22 – низький
 23–31 – середній
 32–34 – вищий за середній
 35–45 – високий

R – Саморегуляція під час розмови

- 1–9 – низький
 10–18 – середній
 19–22 – вищий за середній
 23–35 – високий

S – Самомоніторинг (самоконтроль) під час взаємодії

- 1–6 – низький
 7–11 – середній
 12–вищий за середній
 13–20 – високий

ЛС – Лідерство під час спілкування

- 1–43 – низький
 44–67 – середній
 68–75 – вищий за середній
 76–120 – високий

Лідер спілкування (бали – якісна характеристика)

Рівень, що отримав учень за усіма показниками

(Зразок бланка)

Учнів _____ класу **НЗ** _____

Класний керівник _____

Навчальний рік _____

№	ППП	I	E	R	S	ЛС
1						
2						
3						
...						

Визначення показників лідерства під час спілкування

I – Ініціативність у спілкуванні

E – Гнучкість під час спілкування та емпатія до співрозмовника

R – Саморегуляція під час розмови

S – Самомоніторинг (самоконтроль) під час взаємодії

ЛС – Лідерство під час спілкування

(0) – низький рівень (червоний)

(1) – середній (зелений)

(2) – вищий за середній (білий)

(3) – високий (жовтий)

12. Рекомендації психологам і педагогам до виявлених рівнів прояву лідерських якостей у спілкуванні (тест «Лідер спілкування»)

Рекомендації психологам

1. *Низький рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні.

Важливо направити роботу на підвищення самооцінки учнів з низьким рівнем прояву лідерських якостей у спілкуванні, на зняття тривожності, невпевненості у собі під час спілкування. Необхідно звернути увагу на формування базових комунікативних умінь, необхідних для ефективного спілкування. Формувати навички вступу в контакт, створення сприятливого для спілкування клімату взаємин; розвивати вміння вербального та невербального засобу спілкування, відпрацьовувати техніки активного слухання та вміння ставити запитання; розвивати навички самопізнання (аналізу, рефлексії, зворотного зв'язку) та зниження емоційної напруги під час спілкування. Залучати учнів до колективної та групової роботи, спілкування з оточуючими, заохочувати їхню активність на уроках з елементами тренінгу, тренінгових заняттях, пропонувати брати участь у рольових іграх, семінарах, бесідах (групових та індивідуальних), класних годинах тощо, присвячених спілкуванню.

2. *Середній рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Направляти роботу на руйнування стереотипів у спілкуванні. Потрібно розвивати та формувати бажання та зацікавленість у контактах з іншими людьми, вчити бути більш лояльними та гнучкими до думки співрозмовника, відпрацьовувати вміння не боятися несподіваних запитань, підкреслювати важливість інтонацій у процесі комунікації, розвивати вміння знаходити підхід до людей та відпрацьовувати вміння знаходити аргументи на користь своєї позиції. Підвищувати компетентність у спілкуванні за рахунок виявлення власних комунікативних ресурсів і вдосконалювати індивідуальний стиль спілкування.

3. *Рівень вищий за середній* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Ця категорія учнів знає про спілкування майже все, але лідером

у спілкуванні може бути не завжди, тому робота з ними повинна бути направлена на підвищення ініціативності у спілкуванні; пізнання своїх сильних і слабких сторін у взаємодії з іншими людьми; формування умінь організації оптимального спілкування: конструктивного вирішення конфліктів під час спілкування, емоційної і поведінкової саморегуляції, психологічного аналізу ситуацій. Розвивати в учнів навички рефлексії та зворотного зв'язку, розуміння себе як особистості та знаходження способів для оптимального особистісного розвитку, зняття внутрішньо-особистісних конфліктів і напруги.

4. *Високий рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Ця категорія учнів занадто ініціативна у спілкуванні, активно привертає увагу до себе, домінує та інколи подавляє співрозмовника під час спілкування, тому роботу важливо направити на відпрацювання технік активного слухання та «правильного» ставлення запитань, на пізнання своїх сильних і слабких сторін у взаємодії з іншими людьми, на формування поваги до почуттів і бажань співрозмовника.

Рекомендації педагогам

1. *Низький рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Необхідно вкрай обережно залучати учня до колективної та групової роботи, до живого спілкування з однолітками й однодумцями, заохочувати його активність на заняттях та у позакласному житті класу і школи. Тактовно, ненав'язливо знаходити та обирати цікаві для нього аспекти як у навчальній, так і у позаурочній діяльності, підтримувати та стимулювати учня до прояву та розкриття власних думок і суджень щодо теми обговорення (навчальної, буденної, особистої). Ставити конкретні завдання щодо підготовки та презентації цікавих йому навчальних і виховних тем, попередньо, до винесення на загальне обговорення, приділити увагу розгляду змістовності, послідовності та стилю представлення підготовленого ним матеріалу.

2. *Середній рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Варто намагатися будувати взаємини у колективі так, щоб учень позбувся стереотипів та деякої скутості під час спілкування. Підкреслювати його сильні сторони щодо побудови діалогу, заохочувати до збільшення та урізноманітнення форм комунікації, до розширення кола об'єктів контактування. Доречно залучати до роботи у різноманітних клубах щодо пошуку друзів в інших країнах, обміну думками й обговорення нових тем як у навчальній, так і у позаурочній роботі.

3. *Рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні *вищий за середній*. Необхідно залучати учня до активної роботи у громадському житті класу та школи, можливо, пропонувати наставництво щодо молодших

школярів. Під час колективної та групової роботи варто робити акцент на необхідності толерантного та стриманого висловлювання ним своїх зауважень та бажань щодо суджень співрозмовника.

4. *Високий рівень* прояву лідерських якостей у спілкуванні. Бажано у роботі з таким учнем наголошувати на необхідності приділяти більше уваги до співрозмовника, уважно дослухатися до його думки, поглядів, міркувань та бажань. Учневі необхідно більше слухати та аналізувати, обмірковувати та толерантно будувати стиль спілкування. Необхідно давати завдання такому учню, що вимагають не так власне процесу комунікації (презентації, виступу), як міркувань та аналізу.

ПІСЛЯМОВА

У контексті проблеми ефективності спілкування доцільно згадати про таке явище в людській взаємодії, як роль. Роль є фіксацією визначеного положення, що займає той або інший індивід у системі міжособистісних відносин [3]. У психології виокремлюють формальні, внутрішньогрупові, міжособистісні й індивідуальні ролі [16]. Формальна роль – це поведінка, що будується відповідно до засвоених очікувань з боку оточення, пов'язаних з виконанням тієї чи іншої соціальної функції (продавець – покупець, учень – педагог, підлеглий – керівник тощо). Внутрішньогрупова роль – це поведінка, що вимагає урахування очікувань, запропонованих учасниками групи на основі сформованих взаємовідносин. Міжособистісні ролі – це поведінка, що передбачає урахування очікувань, запропонованих іншою людиною на основі сформованих відносин.

Існують й інші класифікації ролей: активні ролі, що виконуються в даний момент і латентні ролі, які не виявляються в даній ситуації; інституціалізовані, пов'язані з офіційними вимогами організації, та стихійні, пов'язані з відносинами, що виникають стихійно, але все це так чи інакше перетинається з вищезазначеним [27].

Людина завжди перебуває в контакті з іншим – партнером реальним, уявним, обраним, нав'язаним тощо. Інваріантними складовими спілкування є такі компоненти, як партнери-учасники, ситуація, завдання. Варіативність же пов'язана з характеристиками складових – партнерів по спілкуванню, ситуацій, цілей спілкування. Тому компетентність у спілкуванні передбачає розвиток вмінь адекватної самооцінки, орієнтації людини у самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації і завданні [35].

Головною якісною характеристикою всіх цих «психологічних інструментів» вважається «загальна спрямованість» на людину, що у свою чергу є підґрунтям ефективного спілкування [6]. Орієнтація особистості насамперед на позитивні якості іншої людини є важливою в ефективному спілкуванні, тому що вона сприяє розкриттю особистісного потенціалу людини, з якою ми спілкуємося. Підкреслюється роль пізнавальних процесів у структурі комунікативної компетентності [6], насамперед мислення – здатність аналізувати вчинки, бачити мотиви, що спонукають до них. Умовою успішного спілкування людини з іншими людьми вважають соціально-психологічну перцепцію, до якої належать ідентифікація, емпатія, соціальна рефлексія [3].

Таким чином, можна сказати, що комунікативна компетентність враховує не лише особистісні властивості індивіда, але й певним чином організовані пізнавальні процеси та емоційну сферу.

Однією зі складових комунікативної компетентності є уміння усвідомлювати та долати комунікативні бар'єри. Такі бар'єри можуть виникати, наприклад, за відсутності розуміння ситуації спілкування, що виникає в результаті розходжень між партнерами (соціальними, політичними, релігійними, фаховими), які породжують різну інтерпретацію тих самих понять, що обумовлюють різноманітне світовідчуття, світогляд, світосприймання. Бар'єри у комунікації можуть носити також психологічний характер, відображаючи індивідуальні психологічні особливості тих, хто спілкується, їхнє сформоване ставлення: від дружби до ворожості один до одного [49, 52].

Передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків, точніше, знакових систем. Розрізняють вербальну та невербальну комунікації, що використовують різноманітні знакові системи. Відповідно до цього, можна виокремити вербальний та невербальний рівень комунікативної складової компетентності у спілкуванні. Вербальна комунікація використовує людську вимову та природну звукову мову, тобто систему фонетичних звуків, що включає два принципи – лексичний та синтаксичний, як знакову систему [3].

Сукупність визначених заходів, спрямованих на підвищення ефективності мовного впливу, отримала назву «переконуючої комунікації», на основі якої розробляється так звана експериментальна риторика – мистецтво переконання за допомогою промови. Інший вид комунікації враховує такі знакові системи: оптико-кінетичну (до неї належать жести, міміка, пантоміміка), пара- і екстралінгвічну. Перша – це система вокалізації, тобто якість голосу, його діапазон, тональність. Друга – включення у промову пауз, інших вкраплень, темп промови; організація простору та часу комунікативного процесу; візуальний контакт (частота обміну поглядами), тривалість, зміна статичності і динаміки погляду, його уникання тощо [5].

Зрозуміло, що комунікативна компетентність передбачає також уміння інтерпретувати невербальні прояви інших людей. Тут виникає серйозна проблема: якщо у вербальній комунікації за кожним словом стоїть більш-менш визначений зміст, то у невербальній системі комунікацій не лише важко поставити зміст у відповідність знаку, але й взагалі виокремити знак, тобто одиницю аналізу в цій системі комунікації.

Інтерактивна сторона спілкування – це умовний термін, що позначає характеристику тих компонентів спілкування, що пов'язані із

взаємодією людей з безпосередньою організацією їхньої спільної діяльності. Якщо комунікативний процес існує на основі певної спільної діяльності, то обмін знаннями та ідеями з приводу цієї діяльності неминуче припускає, що досягнуте порозуміння реалізується в нових спільних спробах розвинути діяльність далі, організувати її. Участь одночасно багатьох людей у цій діяльності означає, що кожен повинен зробити до неї свій особливий внесок, що і дозволяє інтерпретувати взаємодію як організацію спільної діяльності. Інтерактивна сторона спілкування являє собою побудову загальної стратегії взаємодії, де важливо не лише обмінятися інформацією, але й організувати «обмін діями», спланувати загальну діяльність. При такому плануванні можлива регуляція дій одного індивіда «планами, які визріли в голові іншого», що і робить діяльність дійсно спільною, коли її носії будуть виступати вже не як окремі індивіди, а як група [24]. Таким чином, можна сказати, що інтерактивна сторона спілкування є певним засобом об'єднання індивідуальних зусиль у конкретних формах спільної діяльності. Відповідно до цього, можна і проінтерпретувати інтерактивний компонент комунікативної компетентності як здатність до організації спільних дій, що дозволяють партнерам реалізувати якусь загальну для них діяльність.

Таким компонентом комунікативної компетентності є перцептивна складова. Це та сторона компетентності, на основі якої будується спільна діяльність та комунікативний процес.

Умовно перцептивну складову компетентності в спілкуванні можна назвати здатністю адекватного сприйняття однієї людини іншою, але це лише умовно: слово «сприйняття» не відображає всю складність цього явища. Перцептивний компонент комунікативної компетентності виступає в ролі регулятора процесу спілкування [28]. Вибір людиною тієї або іншої лінії поведінки у кожній конкретній ситуації передбачає сприйняття й оцінку партнерів, самого себе та ситуативного контексту в цілому.

У процесі міжособистісного сприйняття та пізнання виникає ряд «ефектів»: первинності, новизни, ореолу. Велику роль відіграють також явища стереотипізації та каузальної атрибуції [36].

Отже, узагальнюючи вищезазначені точки зору щодо явища комунікативної компетентності, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність постає як інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, містить у собі установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності особистості тощо, «інструмент, що рефлексує», творчий потенціал особистості.

Питання про розвиток комунікативної компетентності можна розглядати в двох аспектах: по-перше, у процесі соціалізації та виховання; по-друге, за допомогою спеціально організованих соціально-психологічних тренінгових занять (з елементами тернінгу).

Щодо першого, то людина черпає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і зорових форм, як символічних, так і образних, що дає їй можливість синтезувати, класифікувати різноманітні епізоди соціальної взаємодії. Зрозуміло, що у ході стихійного оволодіння «мовою» соціально-перцептивної сфери можуть утворюватися неадекватні пізнавальні схеми, як причини неадекватних комунікативних дій, що, у свою чергу, може призвести до неефективності в ситуації спілкування. Найчастіше це відбувається за умови «однобокого» залучення людини до специфічної субкультури, освоєння нею лише окремих прошарків культурного багатства, і тільки розширення сфери соціальних контактів і долучення до нових каналів комунікації можуть скорегувати існуючі деформації. «Свою роль може зіграти знайомство із соціально-психологічною літературою: це збагачує «словник», упорядковує класифікаційні засоби» [20].

Аналітичне спостереження комунікативної взаємодії, як реальної, так і поданої в художній формі, дає не лише можливість «тренування» набутих пізнавальних засобів, але й сприяє оволодінню засобами регуляції власної комунікативної поведінки. Зокрема, процес спостереження дозволяє виявити систему правил, керуючись якими люди організують свою взаємодію. Орієнтуючись на вихід взаємодії, спостерігач може зрозуміти, які правила сприяють, а які перешкоджають успішному протіканню комунікативних процесів [45, 49]. Це може стати основою формування власної системи «правил ефективної комунікації». Ще більшою мірою аналітичне спостереження впливає на операціональний склад комунікативних дій [35].

Важливим моментом процесу розвитку комунікативних умінь на визначеному етапі становлення особистості є уявне програвання своєї поведінки у різноманітних ситуаціях. Планування своїх дій «в уяві» є складовою частиною комунікативної дії, що протікає нормально. Таке планування в уяві зазвичай безпосередньо випереджає реальне виконання, але може відбуватися і завчасно, нерідко далеко відстаючи від втілення в поведінці, а в іншому випадку уявне програвання проводиться не до, а після завершення комунікативного акту. Не завжди уявне втілюється в реальність, але утворювані в ньому «поведінкові заготовки» можуть актуалізуватися в інших ситуаціях. Це призводить, з одного боку, до враження безпосередності деяких глибоко продуманих вчинків, а з іншого – до дій, що є досить нераціональними і такими,

які не можна пояснити. Здатність людини діяти «в умі» може бути цілеспрямовано використана для удосконалювання спілкування в ситуації соціально-психологічного тренінгового заняття [35].

До визначення стратегічних орієнтирів з удосконалювання спілкування у практичній роботі можна підходити, спираючись на різні точки зору. Так, за однією з них, орієнтиром є збагачення, повнота, поліформність [10]. У цьому випадку визначальною у розвитку компетентного спілкування є спрямованість на знаходження багатой, різноманітної палітри психологічних позицій та засобів, що допомагають повноті самовираження партнерів, усім сторонам їхньої адекватності – перцептивній, комунікативній, інтерактивній. У цьому розумінні розвиток компетентності спілкування дорослих людей неминуче припускає подвійний процес: з одного боку, це набуття нових знань, умінь та досвіду, а з іншого – це корекція, зміна вже сформованих форм і засобів спілкування [14]. Розглядаючи комунікативну компетентність, недоцільно обмежувати спектр можливих форм соціально-психологічного впливу якимось одним із вищезазначених типів, оскільки реальне спілкування є багатоплановим.

Інший підхід до визначення принципових орієнтирів для практики розвитку компетентного спілкування можливий з боку психологічних проблем, які виникають. Подібні труднощі можна визначити як базові труднощі спілкування [10]. Їхні першоджерела, з одного боку, беруть свій початок з особливостей психологічної природи людини і людських взаємин, а з іншого – можуть бути пов'язані із своєрідністю соціального контексту. У деяких випадках базові труднощі спілкування мають характер дихотомій, міра гармонічного сполучення полюсів яких досягається інколи з труднощами. Наприклад, автономність – уподобання; усталеність – мінливість; нормативність – імпровізація; цілісність – мозаїчність; рефлексивність – спонтанність тощо [10].

Таким чином, комунікативна компетентність має декілька джерел розвитку в процесі становлення особистості людини: трансляція комунікативних умінь у процесі міжособистісної взаємодії з іншими людьми, оволодіння культурною спадщиною, спостереження за поведінкою інших людей і аналіз актів комунікації, програвання в уяві комунікативних ситуацій. Розвиток комунікативної компетентності в процесі соціально-психологічного тренінгу можливий з погляду двох підходів: спрямованість на знаходження багатой різноманітної палітри спілкування та подолання труднощів, що можуть виникати у процесі спілкування [34].

На підставі вищесказаного можна зазначити, що комунікативна компетентність – це система внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь та

навичок. Ефективне спілкування завжди передбачає спонтанний і творчий процес, тому це спілкування, що розвиває. Окрім особистісних особливостей, до комунікативної компетентності входять особливості пізнавальних процесів та емоційної сфери. У цілому комунікативна компетентність пов'язана з адекватним використанням будь-яких можливостей. Аналіз поняття комунікативної компетентності дозволяє виявити проблеми обґрунтування критеріїв ефективного спілкування і адекватної відповідності форм спілкування та ситуації спілкування.

Використані джерела

1. *Аванесов В. С.* Композиция тестовых заданий [Текст]: Учеб. кн. для преподавателей вузов, учителей школ, студ. и аспирантов пед. вузов / В. С. Аванесов. – 2-е изд. – М.: Адепт, 1998. – 217 с.
2. *Аванесов В. С.* Теория и практика педагогических измерений (материалы публикаций). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://viperson.ru/data/200812/jbejbjxjklmjuje.pdf>.
3. *Андреева Г. А.* Социальная психология: Учеб. для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2008 – 375 с.
4. *Бех І. Д.* Особистісно-зорієнтоване виховання: Навч.-метод. посібн. / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. *Берн Э.* Трансакционный анализ и психотерапия [Текст] / Эрик Берн; Пер. с англ. Н. Ф. Цветковой. – СПб.: Братство, 1992. – 223 с.
6. *Бодалев А. А.* Личность и общение. – М: МГУ, 1995 – 272 с.
7. *Божович Е. Д., Шеина Е. Г.* Возможности и ограничения коммуникативной компетенции подростков / Е. Д. Божович, Е. Г. Шеина // Психологическая наука и образование. – 1999. – № 2. – С. 64–76.
8. *Болотов В. А, Сериков В. В.* Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме // Педагогіка. – 2003. – № 10. – С. 8–14.
9. *Вольфовська Т.* Комуникативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13–16.
10. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой. – М.: «Смысл», 1996. – 255 с.
11. *Вятютнев М. Н.* Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М. Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 38–45.
12. *Гаун О.* Знать, понимать, применять. Формирование коммуникативной компетенции // Учитель года. – 2004. – № 3. – С. 51–59.
13. *Гез Н. И.* Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
14. *Грехнев В. С.* Культура педагогического общения / В. С. Грехнев. – М.: Просвещение, 1990. – 144 с.
15. *Грязнова Ю. Б.* Формирование коммуникативной компетентности // Атриум. Сборник статей Тольяттинской Академии Управления. – № 3 (февраль). – 2004 – С. 87–90.
16. *Добрович А. Б.* Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Книга для учителя и родителей. – М.: Просвещение, 1987. – 205 с.

17. *Добротвор О. В.* Диспут як засіб розвитку комунікативної компетентності старшокласників // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. – Вип. 6 (16). – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007 – С. 181–184.

18. *Джерри Д., Джерри Дж.* Большой толковый социологический словарь / Д. Джерри, Дж. Джерри; Пер. с англ. Н. Н. Марчук. – М.: Вече, АСТ, 1999. – Т. 1. – 544 с.

19. *Емельянов Ю. Н.* Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.

20. *Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растянников П. В.* Диагностика и развитие компетентности в общении. – М.: Моск. ун-т, 1990. – 104 с.

21. *Зеер Э. Ф.* Компетентностный подход к образованию / Э. Ф. Зеер // Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: Академический проект, 2003. – 336 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.ugoa.ru/konf2005.php?mode=&exmod=zeer>

22. *Изаренков Д. И.* Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-филологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54–60.

23. *Казарцева О. М.* Культура речевого общения: теория и практика обучения: Учеб. пособ. / О. М. Казарцева. – 2-е изд. – М.: Флинт, Наука, 1999. – 496 с.

24. *Кан-Калик В. А.* Учителю о педагогическом общении: книга для учителя. – М.: «Просвещение», 1987. – 190 с.

25. Коллектив. Личность. Общение: словарь социально-психологических понятий / Под ред. Е. С. Кузьмина и В. Е. Семенова. – Л., Лениздат, 1987. – 200 с.

26. *Краевский В., Хуторской А.* Меморандум «Актуальные задачи гражданского образования» / В. Краевский, А. Хуторской // Відкритий урок. – 2004. – № 17–18. – С. 27–33.

27. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; Ред.-сост. Л. А. Карпенко. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

28. *Крижанская Ю. С., Третьяков В. П.* Грамматика общения. – Л.: ЛГУ, 1990. – 139 с.

29. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 392 с.

30. *Никитин В. А.* Идея образования или содержание образовательной политики. – К.: Оптима, 2004. – 205 с.

31. Образование в документах: Информационный бюллетень. – 1997. – № 1 (40). – С. 36.

32. *Овчарук О. В.* Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 6–16.

33. Основы конструктивного общения: Хрестоматия / Сост.: Т. Г. Григорьева, Т. П. Усолицева. – М.: «Совершенство», 1997.

34. *Петровская Л. А.* К вопросу о природе конфликтной компетентности / Л. А. Петровская // Вестник МГУ. – 1997. – № 4. – С. 41–45. – (Серия: «Психология»).

35. *Петровская Л. А.* О природе компетентности в общении / Л. А. Петровская // Общение – компетентность – тренинг: Избранные труды. – М.: Смысл, 2007. – С. 102–108.

36. *Петровский В. А.* Феномены субъективности в развитии личности. – Самара, 1997. – 258 с.

37. *Петровская Л. А.* Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская // Общение компетентность – тренинг: Избранные труды. – М.: Смысл, 2007. – С. 375–594.

38. *Пометун О. І.* Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 66–72.

39. Психологические исследования общения: Монография / АН СССР; Ин-т психологии; Отв. ред.: Б. Ф. Ломов, А. В. Беляева, В. Н. Носуленко; Рец.: Я. А. Пономарев, А. М. Матюшкин. – М.: Наука, 1985. – 344 с.

40. Психология: Словарь / Под. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

41. Психология воспитания: Пособие для методистов дошкольного и начального школьного образования, преподавателей, психологов / Под ред. В. А. Петровского. – М.: Аспект-Пресс, 1995. – 152 с.

42. *Райгородский Д. Я.* Теории личности в западноевропейской и американской психологии: Хрестоматия по психологии личности. – Самара: Изд. дом «Бахрах», 1996. – 135 с.

43. *Рыжова Н. И.* Методическая теория: уточнение понятий / Под ред. В. В. Орлова // Проблемы и перспективы развития методики обучения математике: Сб. науч. работ. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. – С. 3–9.

44. *Семин С. А.* Art и zen коммуникации / Сост. Ю. Б. Грязнова // Коммуникационный менеджмент: Сборник докладов. – Тольятти, 2000. – 242 с.

45. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. – СПб.: Речь, 2002. – 256 с.
46. Суд над системой образования: стратегия на будущее: Пер. с англ. / Под ред. У. Д. Джонсона. – М.: Педагогика, 1991. – 264 с.
47. Учимся общаться с ребенком: Руководство для воспитателя детского сада [Текст] / В. А. Петровский, А. М. Виноградова, Л. М. Кларина [и др.]. – М.: Просвещение, 1993. – 191 с.
48. Федоренко Ю. П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Ю. П. Федоренко. – Полтава, 2005. – 212 с.
49. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности: Пер. с англ. – М.: КСП+, 1997. – 720 с.
50. Хоруженко К. М. Культурология: Энциклопедический словарь / К. М. Хоруженко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.
51. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: Монография / СПб.: «Питер», 2003. – 608 с.
52. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Языки творческого бессознательного. – М.: «КСП+», 1996. – 416 с.
53. Шишов С. Е., Кальней В. А. Мониторинг качества образования в школе. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 320 с.
54. Щуров І. Освіта майбутнього // Voyager, «Компьютера». – 2005. – № 43. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://offline.computerra.ru/print/offline/2005/615/240449/>.
55. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2010. – 304 с.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ ВИДАННЯ

Климова Наталія Анатоліївна

**МОДУЛЬ:
«КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»**

Методичні рекомендації

Редактор
Дар'я Ярош
Комп'ютерна верстка
Роман Бідненко

Підписано до друку 20.03.2014 р. Формат 60×84 ¹/₁₆
Папір офс. 80 г/м². Друк цифровий. Умов. друк. арк. 3,72
Наклад 300 прим. Зам. № 15

Інститут обдарованої дитини
вул. Артема, 52-Д, м. Київ, 04053, Україна
тел./факс.: (044) 422-55-11
E-mail: iod@iod.gov.ua

Видавництво: Інститут обдарованої дитини
вул. Артема, 52-Д, м. Київ, 04053, Україна
тел./факс.: (044) 481-38-38
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 3366 від 13.01.2009 р.